

Др Росанда В. Бајовић

ДУХ КОСОВА У УСМЕНОМ ЕПСКОМ НАРАТИВУ О ЈЕЛЕНИ БАЛШИЋ

Усмени епски наратив о Јелени Балшић значајнији је као знак косовског предања него као естетски знак. Јела, кћерка кнеза Лазара у њему је љуба Милоша Обилића, косовска удовица, епска родоначелница. Усмена епика изабрала ју је за Обилићеву љубу и поред два њена мужа као значајне историјске личности. Наративизација о Јелени Балшић у њој је ослоњена на кнеза Лазара и Милоша Обилића, на чијој заједници почива аутентично косовско предање. Дух Косова препознатљив је и у томе што је Јелена Балшић једини члан владарске куће Балшић о коме постоји усмено предање, односно и у томе што је она епска родоначелница зетског господара Ивана Црнојевића и братства Копривица из Бањана. Генезу, структуру и значење усменог наратива о Јелени Балшић сагледавамо кроз десетерачке пјесме, бугарштице и усмена прозна предања.

Кључне ријечи: Јелена Балшић, усмене епске пјесме, усмена прозна предања, љуба Милоша Обилића, косовска удовица као епска родоначелница, култ кнеза Лазара.

Мојло би се рећи да је даћи конџекст̄ за један џекст̄ онолико релеванџан колико му је инџеренџан, џиј. колико је у њеџа инџеџрисан. А еџо заџџио 'џумачиџи џекст̄ у конџекстиу' ниџоџџио не мора значиџи 'џрисиџуџаџи му извана'. Наџроџиџе, џио честио значи 'разумџеџаџи', џа доџсиџа и 'оџкрџџџаџи' (баџ као у Фраџевом оџледу о Дџкенсу) она иманенџна своџсџџџа џекст̄џа која нам омоџуџују да џа видџмо у новом своџџџџу и џако изнова џроџумачџмо" (LEŠIĆ 1989: 22).

1. Јелена Балшић у историјском и епском времену. У усменим прозним предањима и десетрачким епским пјесмама Јелана, кћерка кнеза Лазара првенствено је љуба Милоша Обилића. Она се налази физички, али не и значењски на окрајцима српског усменог предања, које је у својој основи

косовско. У контексту Косовског боја као централног догађаја српске усмене епике и личног витешког подвига Милоша Обилића, наративну усмену традицију више занима чији је Обилић зет него чији је он муж. Нада Милошевић–Ђорђевић истиче: „У снажном току српске песничке епске традиције преплићу се казивања око два основна стожера: лика кнеза Лазара и Милошевог подвига“ (2013: 24). У историјском времену Јелена Балшић је косовска самим тим што је кћерка кнеза Лазара а у епском времену и тиме што је љуба Милоша Обилића. У варијанти пјесме *Јела Милошева*, оној коју Лутовац наводи као варијанту из Црне Горе (1987: 173), Јела Милошева није из Крушевца него са Косова, што је исход духовног стапања историјског и епског хоризонта.¹

Милица Грковић сматра да је Јелена Балшић косовска кад, и поред тога што она није писала о Косову нити је живјела на Косову, њене текстове уноси у зборник *Сјиси о Косову* (1993: 62–69). Изузев у посланицама свом духовнику Никону Јерусалимцу, у којима се потписује као смјерна Јелена, она свој идентитет исказује као дашти с(ве)топочившего го(спод)д(и)на кнеза Лазара (Синдик 2004: 159).² „Намјесто птице ластавице по којој је Богородица послала књигу њеном оцу Лазару уочи Косова, и у њој позива за које

¹ Кад у вези са пјесмом *Јела Милошева* из Лубурићеве збирке каже: „Шћекићева верзија, из Топлице, ближа је по садржају Лубурићевеј и више подражава израз народне поезије (рима, стил и др.)“ (2002: 250), Соња Петровић пропушта да примјети да су обје варијанте пјесме *Јела Милошева* из збирке *Судилишће*, (*Ејске народне њјесме*) Момчила С. Лутовца, у којој су десетерачке епске пјесме из Србије, Црне Горе и Херцеговине. Драгољуб Шћекић их је пренио у своју збирку *Ејске народне њјесме из Васојевића* (1998). Из истог разлога је дискутабилан садржај фусноте под бројем 17 у истом раду Соње Петровић (Исто: 250). Варијанту пјесме *Јела Милошева* за коју Лутовац каже да је из Топлице (1987: 173) Шћекић је само другачије насловио („Опет Јела Милошева“), уз напомену да је записана године 1958. од Баћа Ивановића из Краља код Андријевице (1998: 484). Лутовац не наводи од кога је та пјесничка варијанта записана, док у вези са варијантом исте пјесме каже да је из Црне Горе, као и да је записана од Душана Добричанина (1987: 172). Шћекић не заобилази чињеницу да је пјесме *Јела Милошева* и *Ојей Јела Милошева* преузео из Лутовчеве збирке *Судилишће*, (*Ејске народне њјесме*), али њеног приређивача наводи под иницијалима и не даје до знања да је пјесма *Јела Милошева* из Топлице (1998: 484). Примјетно је да Шћекић за критеријуме сврставања у епске пјесме из Васојевића узима и антропонимију и микротопономију те области и сусједних јој крајева. У том контексту, он истиче да се у објема пјесмама о Јели Милошевој налази стих који каже да је она током путовања у Васојевиће коња напојила на Плавском језеру („на блато је коња напојила“) (1998: 484). На пропусте у методологији рада Драгољуба Шћекића, и не само њега, указује Бранко Јокић. Након што саопштава да је Андрија Лубурић, поменувши га само као свога сарадника, приказао као своје пјесме које је записао и предао му их гуслар Богдан Зоговић из Машнице код Андријевице (рођен 1877), Јокић даје до знања: „Драгољуб Шћекић и Ратко Делетић објавили су изборе из епске поезије Васојевића у којима не помињу Богдана Зоговића, а његове пјесме, без убједљивега објашњења, прогласили су – за ‘народне‘“ (Јокић 2015).

² У свом ктиторском натпису урезаном у камен западног портала цркве Благовјештене Господње, коју је Јелена Балшић подигла након што јој је одбијена молба да у близини Дубровника подигне православну цркву, она се представља као кћерка кнеза Лазара и

ће се определијелити царство (земаљско или небеско), њој је дарован старац Никон исто од светог града Јерусалима да је упуту пуноћи вјечне свјетлости, која просвећује сваког човјека који долази у овај свијет“ (Радовић 2010: 5–6). И као историјска личност и као књижевни лик, Јелена Балшић је у потрази за смислом. Њена духовност је очевидна у рукописној књизи *Горички зборник*, коју је монах Никон саставио на њен предлог за цркву коју је подигла на острву Горица.

Јелена Балшић је љуба Милоша Обилића и поред тога што у фактичкој стварности има два мужа као значајне историјске личности. Она није случајно изабрана за Обилићеву љубу: „Житије Јелене Балшић показује да је ова изузетна жена и владарка припадала многим тадашњим српским областима, те да је од њих усвојила најбоље што су те области имале, дајући им истодобно велики део свога бића. Мало је у средњем веку личности које су у себи носиле толико богато наслеђе, могућност да сагледају раздробљени српски простор и да га на неки начин обједине својим животом и делом“ (Грковић 1995: 196). Дух Косова не допушта да иједан од двојице стварно-них мужева Јелене Балшић у усменим прозним предањима, бугарштицама и десетерачким епским пјесмама буде њен први муж. Ђурађ II Страцимировић Балшић, у историјској стварности први муж Јелене Балшић стоји у мутном епском сјећању као њен други муж у десетерачкој поезији, односно као трећи њен муж у усменом прозном предању о родоначелништву братства Копривица из Бањана и у пјесми *Преудаја Јеле Милошеве* из рукописне збирке Андрије Лубурића, пјесми која је записана од Сима Брајичића из Бањана а коју је објавила је Соња Петровић (2002: 254–258). Сандаљ Хранић Косача је други муж кнежеве кћерке Јеле и у историји и у усменој традицији.

Епска биографија Јелене Балшић на макроплану донекле прати биографију Јелене Балшић као историјске личности. На микроплану, епским приповједачима као да није сасвим јасно ко стоји у историјској позадини бана Грдомана из десетерачке усмене пјесме *Преудаја Јеле Милошеве* из рукописне збирке Андрије Лубурића или „неког бана Сандаља из Кључа“ (Трифковић 1887: 9) у предању о родоначелништву братства Копривица из Бањана. И поред свијести о томе да је зетски господар један од мужева Јеле, удовице Милоша Обилића, усменим приповједачима није сасвим јасно ко је Балша Балшић, Балша Зећанин, Баша Зећанин, један од Балшића, Баоша, први Балшић [родоначелник династије?], син Баоше – како се све ословљава, без навођења стварног личног имена. Историји није познат епски господар Котора Ђуро Топаловић, један од трећих по реду епских мужева Јелене Балшић.³ Развидно је да су у десетерачким пјесмама други по реду мужеви

супруга Ђурађа Страцимировића (не помиње и свог другог мужа Сандаља Хранића) (Стојановић 1902: 88).

³ Которски архив и тестамент Јелене Балшић свједоче да је она са Котором вишеструко повезана, што значи да није случајност то што је њен историји непознати епски муж Ђуро Топаловић господар града Котора. У пјесми *Јела, љуба Милоша Обилића* Топаловића

Јелене Балшић са простора на којима је након своје прве, односно друге удаје живјела историјска Јелена Лазаревић удата Балшић, а потом Косача.

Поред тога што епска биографија Јелене Балшић на макроплану чува сјећање на више њених удаја, она је памти и као ктиторку.⁴ У пјесми „Јела, љуба Милоша Обилића“, коју је у Зети записао а у *Босанској вили* објавио Илија Златичанин (1912: 317–319), Јела Милошева уз помоћ Рада неимара подиже цркву Светог Ђорђа „под Горицом изнад Подгорице“ (1912: 319) и цркву Светог Николе у Вуковцима у Зети – у знак захвалности за услишене јој молитве упућене Светом Ђорђу и Светом Николи. На основу предања о њеном подизању цркве у Вуковцима, мјесту које је у средњем вијеку припадало области Горичани, као и писања њеног тестамена у манастиру Горичани, Војислав Ђурић сматра да би манастир Горичани „могао бити једна од њених задужбина“ (1970: 418). А црква Светог Ђорђа под Горицом у Подгорици старија је од Јелена Балшић. Прије подизања гробне цркве Јелене Балшић на скадарском острву Горица је подигнута црква Светог Ђорђа. Јелена Балшић тестаментарно оставља новац објема црквама на острву Горица и каже да им се раздијеле њене књиге и остало према потреби (Синдик 2004: 161). Тиме је објашњиво алтернирање мјеста и црква Светог Ђорђа у пјесми *Јела, љуба Милоша Обилића*.

На естетском плану је велика разлика у изражавању Јелене, кћерке кнеза Лазара у историјском и епском времену, што је најсагледивије кроз поређење њених посланица свом духовнику Никону Јерусалимцу и пјесме *Преудаја Јеле Милошеве*. Након указивања на употребу епске формуле у овој пјесми и казивање на начин непримјерен значају личности и теме на коју говори, Соња Петровић каже: „Тако Јела, сасвим у духу песама о женидби јунака средњих времена, ’растура књиге’ тражећи ’муштерију за се’, или неће да се окрене бану Грдману због његовог непријатног задаха [...]“ (2002: 253). И закључује: „Прилагођавање сижеа предања епској песми није допало ваљаном певачу, или није трајао довољно дуго да би се исклесао и добио озбиљан херојски тон достојан косовске теме“ (2002: 253). Избор теме јесте

мајка савјетује свога сина да у свом гњеву – изазваном признањем Јеле Милошеве да су њени претходни мужеви бољи од њега – не погуби своју жену него да оде по савјет код краља у Будиму, што је рефлекс историјске чињенице да је средњовјековни Котор једно вријеме био под угарском влашћу.

⁴ Занимљиво је да варијанта предања о родоначелништву братства Копривица коју је у Сарајеву од Андрије Копривице записао Милан Карановић казује да је Јела Милошева у знак сјећања на своје дијете рођено у Бањанима, и пред потјером остављено у копривама поред пута, „за здравље и напредак његов и његовог потомства подигла једну цркву на једноме од острва у Скадарском језеру, која је данас сигурно у рушевинама или је под водом“ (1937: 41). Јелена Балшић је сахрањена у цркви коју је подигла на Горици и која данас припада женском манастиру. „Током 2013. године мјештани херцеговачких села Цернице и Степана уређујући и чистећи сеоско гробље неочекивано су откопали порушену правослану цркву, о чијем постојању смо имали сазнања захваљујући сачуваном предању, које је у овом случају потврђено, односно показало се тачним. Према истом извору откопана је једна од црква, које је у Церници и Кључу подигла Јелена, кћерка кнеза Лазара“ (Пекић 2014: 372).

вриједносни чин али не гарантује умјетнички квалитет. У вези са пјесмом *Јела Милошева* из Лутовчеве збирке (варијантом из Црне Горе), Соња Петровић даје до знања да „она показује јасне знаке ауторске рецепције који се очитују у накнадном митологисању и асоцирању идејне природе“ (2002: 250). Пјесма *Јела, љуба Милоша Обилића* аутентичнија је од обје варијанте пјесме *Јела Милошева* из поменуто збирке. Епске пјесме о Јели Обилићевој удовици значајним чини то што су оне у предања заснованог на заједници кнеза Лазара и Милоша Обилића. Зато су оне важније од епских пјесама о њеном брату Стефану Лазаревићу, у којима је такође запостављено естетско изражавање.

Изузимајући усмено предање које каже да је Светоархангелску цркву у манастиру Драганац у Косовском Поморављу подигла кћерка кнеза Лазара Драгана и лазарицу на народну – коју је слијепи Продановић испјевао Авраму Панићу, усмена традиција је показала интересовање једино за кнежеве кћерке као љубе Милоша Обилића и Вука Бранковића. То је генерисано главним друмом косовског усменог предања.⁵ Јелена Балшић је једини члан владарске куће Балшић о коме је сачувано усмено предање, а дух косовског предања је, поред осталог, и у епском избору косовске удовице Јеле Милошеве за родоначелницу Црнојевића.⁶

1.1. КЋЕРКА КНЕЗА ЛАЗАРА, ЉУБА МИЛОША ОБИЛИЋА. Бошко Сувајцић истиче да је у усменој епизи о Косову преседан то што је Милош Обилић муж јединице кћерке кнегиње Милице и кнеза Лазара у бугарштици *Смрт Милоша Драиловића* (Богишић, 2) (2010: 245).⁷ Њихова кћерка а вјереница Милоша Обилића је „Вукосава млада“ (1987: 12) у пјесми *Женигба Милоша*

⁵ Овдје остављамо по страни пјесму *Кћери Лазареве њосћају кукавице*, коју Вукашин Станисављевић представља као други дио двадесет друге пјесме свога експеримента насловљеног *Косовски еј* (1989) а у којој кнежеве кћери, у болу за косовским јунацима, постају кукавице. Оне су као кукавице асоциране у Његошевом *Горском вијенцу* (стихови 181–187). Кћери Лазареве у овим случајевима нијесу именоване, узете су као цјелина. Поред Маре и Јелене, српска историјска драма деветнаестог и прве половине двадесетог вијека, гранична књижевност, роман и лирска поезија показују интересовање и за кнежеву кћерку Оливеру.

⁶ Нека усмена предања о Јелени Балшић додирују се са предањима о другим историјским личностима, као што су краљица Јелена Анжујска, херцег Стјепан, краљица Катарина. На простору средњовјековне Зете има предања која кнегињу Јелену Балшић замјењују са краљицом Јеленом Анжујском, и обрнуто: „У скадарском крају и народном предању двије Јелене ће се помијешати па и стопити, те се данас не зна које Јелене је ’гроб’ или ’двор’, а које ’бунар’ који ’кад се отвори, потећи ће море крви’, како причају тамошњи муслимани, као што се не зна ни која је од њих назвала оближње црмничко село Сотонићима“ (Ћулибрк 2003: 22). Алтернирање имена и улога Јелене Балшић и Јелене Анжујске засновано је на њиховом личном имену, њиховој владарској (сувладарској) улози у средњовјековној Зети и на њиховом односу према духовности.

⁷ Пуни наслов ове бугарштице је *Како Милош Драиловић или Обиловић рањен на Косову на 15. лийња њ(одишћа) 1389 љрмину, и шћја нареди на концу од живошћа и љоручи Вукосави љуби својој, њо својој љуници Милице љуби Лазара кнеза од Србљи а кћери Уљешце*

Обилића из Лутовчеве збирке, док је у истој пјесми Мара име жене Вука Бранковића. Љуба Милоша Обилића именован је Вукосава и у варијанти предања о родоначелништву Копривица које је године 1888. у Гацку записао Лука Грђић Бјелокосић (према Копривица 2000: 591). У пјесми *Пройасїи царсїива срїскої* (ПЕТРАНОВИЋ, II, 26) Бановић Страхиња након Косовског боја хита у Крушевац да од Турака заштити царицу Милицу и младу Вукосаву, љубу Милоша Обилића а на крају пјесме *Женидба Милоша Обилића* (ПЕТРАНОВИЋ, II, 20) кнез Лазар прихвата предлог старог Југ Богдана да своју кћерку Вукосаву уда за Милоша Обилића; као што у пјесми *Женидба кнеза Лазара* (Вук II, 32) Југ Богдан прихвата предлог цара Душана да се Милица уда за Лазара.⁸

Соња Петровић каже: „Пермутовање и непостојаност њихових реалних имена у традицији, и прилагођавање стајаћим именима за верну и неверну љубу, говори о релативно независном развоју ликова Лазаревих кћери у усменом стваралаштву“ (2002: 247). „Јела (у пјесмама Вукосава)“ (Вуковић 1996: 33), наводи Обрен Вуковић у приказу варијанте предања о Обилићевој удовици као родоначелници Копривица записаног у Билећким Рудинама, 1954. године.⁹ Поред имена Вукосава као имена кнежеве кћерке која је љуба Милоша Обилића у прилогу наведеном иде и име Даница, као име вјеренице Милоша Обиловића у бугарштици „Кад је погинуо кнез Лазар и Милош Обиловић на Косову“ (Богишић, 1) – у којој кнез Лазар каже Милошу Обилићу:

„И тако ти Данице твоје л’јепе вјеренице,
И тако се тобом доста дичила и подносила,
Немој мени невјеру на Косову учинити“ (стихови 127–129).

Мрнавчића. Иларион Руварац је утврдио да је кнегиња Милица у историјској стварности кћерка кнеза Вратка (1934а: 31–32).

⁸ У десетерачкој епској пјесми *Бој Срба с Тајарима њод царем Лазарем* – коју је у Имљанима записао и у *Босанској вили* објавио Миле Обрадовић (ОБРАДОВИЋ 1887: 26–28; 45–46) – о идентитету Обилићеве љубе се не говори мимо њеног имена Вукосава, али се на основу контекста може закључити да је она кћерка кнеза Лазара. Тим прије што јој Милош Обилић саопштава да се добровољно јавио на позив кнеза Лазара да татарском цару однесе кнежев ферман за повратак хришћанских светиња. И у Качићевој *Писми ог Кобилића и Вука Бранковића* (КЛАСИЋ, 15), испјеваној на народну, Обилићева љуба је именован Вукосава, међутим она се у овом случају не може довести у везу са Јеленом Балшић као историјском личношћу. Госпоја Јелена је у Качићевој пјесми прва међу сестрама хвали свога мужа зетског кнеза Црнојевић Јурја (Ђурђа), али је изопштена из свађе у којој, према дефиницији, учествују једино Обилић и Бранковић и њихове љубе. *Писма ог Кобилића и Вука Бранковића* је мимо логике усмене епике имијешала историјске податке и литерарне знакове усмене традиције.

⁹ У писаним изворима Вукосава као име кћерке кнеза Лазара а жене Милоша Обилића први пут се помиње у Орбиновом *Краљевсћиву Словена* (1968: 96). Она је тако именована и у Гундулићевом спјеву *Осман*, гдје се каже да кнез Лазар „л’јепу и младу Вукосаву / да Милошу Кобилићу“ (стихови 445–446). Вукосава као име љубе Милоша Обилића доспјело је из усмене књижевности и у српску историјску драму (Булат 2016: 81–84), а у неким драмама Обилићевој љуби име је Видосава (Исто: 274).

Име Јела као име кћерке кнеза Лазара а љубе Милоша Обилића налази се већ у предању из Бањана (Трифковић 1887: 9), записаном у књизи у којој је житије кнеза Лазара из „7048. год.“ (Исто: 9).¹⁰ Обилићева љуба је именом Јела и у прозним предањима записаним у двадесетом вијеку. Засад посљедњи запис усменог прозног предања о Јелени Балшић оставља Предраг Вукић: то предање је записано у Теклићима код Цетиња, 7. јуна 1993. године (Копривица: 609). Љуба Милоша Обилића зове се Јела (Јелица, Јелисавка) и у десетерачким епским пјесмама, изузев *Завађе Милоша и Вука* из Врчевићеве збирке – у којој је она именом Мара, док жена Вука Бранковића у њој није именована.¹¹ То су варијенте њеног имена и у *Причи о боју косовском*, изузев *Рукојиса Мајице српске* – у коме је она Јелисавета (РЕЂЕП 2006: 76) и Матијашевићеве варијанте, из године 1839, најмлађе и једине писане латиницом – у којој је Јелена име Бранковићеве а Мара Обилићеве жене.

Удовица Милоша Обилића је Јела (Јелица) у пјесми *Јела, љуба Милоша Обилића*. У пјесми на народну *Преудаја Јеле Обилића (Мојив из народа)* Милана М. Вуковића Црновршанина (1929: 30), из жанровски полицентричне ауторске књиге *Васојева крила*, Обилићева удовица је Јела (Јелица, Јелисавка). Она је тако именована и у топличкој варијанти пјесме *Јела Милошева* из Лутовчеве збирке. Јелица је Обилићева љуба и у пјесми *Високи Сивеван и цар Бајазит* (ПЕТРАНОВИЋ, 27) а Обилићева вјереница је Јелисавка већ у првом стиху пјесме *Женидба Милоша Обилића* (ПЕТРАНОВИЋ, 20) неаутентичног Петрановићевог пјевача Илије Дивјановића. Љуба Милоша Обилића именом је Јелица у пјесми из *Босанке виле* насловљеној *Поџибија косовска* (В. Ј. 1889), која је својом поетиком најближа Дивјановићевим пјесмама у збирци Богољуба Петрановића.

Овако се Обилићева удовица представља господару Зете Балши Зећанину у пјесми *Јела, љуба Милоша Обилића*:

„Ја сам млада из земље Србије,
Из Крушевца града бијелога,
Мила шћерца честитог Лаза.
Вјерна љуба Обилић Милоша
Који но је славно погинуо
Бранећ царство на пољу Косову“ (Златичанин 1912: 317).

¹⁰ Стево Трифковић у овом случају наводи годину која показује да нијесу у сагласју следећи искази: 1) „Како је Лубурић напоменуо у белешци уз песму [Преудаја Јеле Милошеве], предање о Копривицама објавио је 1888, уз Вујанов рукопис *Приче о боју косовском* (*Сказаније кнеза Лазара Греблановича*, 1740) осичко-блажујски свештеник Стево Трифковић (ПЕТРОВИЋ 2002: 248) и 2) „У студији *Прича о боју косовском* Јелка Ређеп је утврдила да се иза „одвећ старе“ књижице Трифковићевог *Сказанија крије Вујанов рукојис* (1740, данас у Архиву САНУ бр. 398)“ (Исто: 249). Упоредити Трифковић 1987: 61.

¹¹ Пјесму *Завађа Милоша и Вука* – насталу под утицајем дуброваче бугарштице *Како су се свадиле Милош Кобиловић и Вук Бранковић* (ГИЉФЕРДИНГ 1972: 218–220) – објавила је Радмила Пешић у књизи *Вук Врчевић*, одакле је, према властитом навођењу, у своју књигу пренијела Јелка Ређеп (2006: 116–122).

Посебност Јелене Балшић истакнута је већ на почетку ове пјесме, гдје се каже да након Косовског боја зулум Асан-аге у Крушевцу „трпи раја, не пушта аваза, / ал’ не трпи Милошева Јела“ (Исто: 317).

Кнежевој кћерки а Обилићевој љуби не наводи се име у Вуковим епским пјесмама *Милош у Лайинима* (Вук, II, 37) и *Зидане Раванице* (Вук, II–р, 28). У њима се не саопштава ни да ли је она јединица или није. У тежишту прве од ових пјесама не налази се кнежева кћерка него његов зет, док у другој од њих кнегиња Милица Милошу Обилићу самоиницијативно даје своју кћерку за жену, као награду за његову великодушност према Југовићима: „Пак Милоша слугу пољубила, / – дарова му милу ћерку своју“ (стихови 141–142).¹² Милош Обилић је зет кнеза Лазара и у 58. пјесми из другог тома зборника Матице хрватске, у којој кнез Лазар уочи Косовског боја наздравља Обилићу: „Здраво, зете, вјеро, и невјеро“ (према Лома 2002: 156).

Име љубе Милоша Обилића није наведено ни у Гиљфердинговој дубровачкој бугарштици. Њено име је Мара у *Бујаршићци о Косовском боју* непознатог Пераштанина, коју је објавио Мирослав Пантић (1989: 79–84), а у којој се наглашава да је кнез Лазар и господар и таст Милоша Обилића. Кад током Косовског боја султан Мурат, смртно рањен, каже Турцима да одсијеку главу Милошу Ковиљићу и цару Лазару и да их сахране у истом гробу са њим – „Подно ножја мојега Лазарову главу став’те, / Милошеву главу ставте ви на моју десну руку“ (Исто: 84) – Милош Ковиљић их моли да кнеза Лазара ставе на султанову десну руку а његово тијело подно кнежевих ногу: „Ер га хоћу частити и у гробу, таста мога“ (Исто: 84). Исти мотив налази се у знатно старијем *Жићцију кнеза Лазара (Греблановича)* (Трифковић 1887: 60).

Љуба Милоша Кобилића није именована нити се саопштава чији је зет Кобилић у осмерачкој усменој пјесми *Цвилили су ѿри Милоша* – у којој Милош Кобилић, „у тамници силна цара“ (GERVAIS i drugi 1954: 53), на питање шта је коме најмилије (у смислу најжалије) пред Милошем Орешковићем и младим Милошем Орешковићем одговара да му је најжалије „вијерне љубе“: „Скоро сам ју допељао, / још је нисам обљубио“ (Исто: 53). У том погледу, пјесма је ближа пјесми *Три сужња* (Вук, IV, 4) него епским пјесмама са мотивом Обилићиве љубе.¹³ А тврдња свезнајућег приповједача у

¹² У пјесми *Милош Обилић у ѿвјавници дужда млејачкоја* из Вукових необјављених рукописа, коју су приређивачи насловили *Милош Обилић и дужд Млечанин* (ВУК, II–р, 27), кнез Лазар пише дужду: „Пуштај мене Милош–Обилића, / Обилића, мојега нећака“ (стихови 140–141).

¹³ Презимену Кобилић, које у прозном усменом предању митолошког карактера има афирмативно значење, у епским пјесмама и у неким варијантама *Приче о боју косовском* даје се пезоративно значење – и то кроз покушај љубе Вука Бранковића да истакне значај свога мужа на рачун Милоша Обилића (Кобилића), као и истицање сујете потоњих мужева Јеле Милошеве. Томе се Обилићева љуба у континуитету супротставља. На такав покушај свога трећег мужа Ђура Топаловића у пјесми *Јела, љуба Милоша Обилића* она овако одговара:

пјесми *Сибиганин Јанко у Косову из Босанске виле* (Н. К. Т. 1903: 74) да је Вук Гргуревић убио најмлађег султана Мухамеда, турски харем под сабљу ставио те робље ослободио и тако осветио кнегињу Милицу и Обилићеву љубу сугерише закључак да се Обилићевом удовицом сматра најмлађа кнежева кћерка (Исто: 75), што је у духу предања прекројених у *Троношком родослову*.¹⁴

2. Јелена Балшић, једини члан владарске куће Балшић у усменој књижевности. Захваљујући еписком Косову, Јелена Балшић је једини члан владарске куће Балшић о коме постоје усмена књижевна дјела. То демантује тврдњу Новака Килибарде да Балшића нема у усменој традицији: „Култура

„А што, Ђуро, за Милоша кажеш,
Да је њега кобила родила,
То је, Ђуро, гријех и срамота.
Није њега родила кобила,
Већ је њега Српкиња родила
Каквог више породити неће.
Није шала, Ђуро господару,
Погубити турскога султана
Под шатором у турску ордију“ (1912: 318).

У истој пјесми Обилићева удовица брани и свога претходног мужа Балшу Зећанина за кога Ђуро Топаловић каже да је „пр’јералица“ (Исто: 318).

¹⁴ Константин Студенички у *Троношком родослову* каже да је приликом примирја Бајазиту дата најмлађа кћерка, раније вјерена за сина зетског кнеза Баоше, односно да је кћерка кнеза Лазара а жена сина зетског кнеза Баоше родоначелница сремских Бранковића: „После Милевине удаје за Бајазита, у Баошин дом је отишла старија сестра, удовица Милоша војеведе. Милошева љуба и Баошин син постају родитељи Ангелине Бранковић, жене Слепог Стефана и мајке архиепископа Максима и последњег сремског деспота Јована“ (према Петровић 2002: 245). Оливера Лазаревић се у више дјела именује као Милева, под утицајем Орбиновог дјела (1968: 103), док су *Поменику крушедолском* записана су стварна имена родитеља монахиње Ангелинине – господина Аранита Комнина и госпође Маре (према Руварац 1934^б: 36). Полазећи од Ђорђа Сп. Радојичића, Соња Петровић у вези са приповиједањем у *Троношком родослову* казује: „Везивање Лазареве кћери и Обилићеве жене за Балшиће и Бранковиће вероватно је било мотивисано политичко–идејним циљевима или материјалним интересом, али није доследно изведено као у посебним родословима Бранковића и Јакшића“ (2002: 245–246). А Никола Радојичић даје до знања да писац *Троношкој родослова* наглашава значај владарских бракова у српској држави и зарад те идеје изврће изворе „више него ради икоје друге своје мисли. Тако су код њега готово сви српски владоаоци добили жене које нису имали или им је бар порекло изврнуто“ (1931: 76). У *Историју о Црној Гори* владике Василија Петровића ушетала је под маском историјске чињенице приповиједна конструкција о Ангелини Бранковић као кћерки брата Ивана Црнојевића (1996: 46). Различити су мотиви прекрајања усмених предања и историјских чињеница, а поготово у дјелима граничне књижевности. Пошавши од запажања Ђорђа Бубала о историјској свјести у српским летописима у Угарској, Марија Васиљевић саопштава да је већина преписа *Хронике Ђорђа Бранковића* поријеклом са простора сјеверно од Саве и Дунава, што се доводи у везу са потребом „тадашњих српских елита за одржањем друштвеног идентитета, који би био неопходан за остваривање колективних права у хабзбуршким земљама“ (2016: 95–96).

се развијала у доба Балшића, посебно на острвљу Скадарског језера. Били су ту храмови и свештенство, боравила је ту и образована списатељица Јелена Балшић, али ништа од тога није постајало тема за усмену књижевност“ (KILIBARDA 2012: 74). За разлику од Црнојевића, о којима постоји разубуђено усмено предање, изузев топонима и актантског и актерског појављивања зетског господара као другог или трећег мужа Обилићеве удовице нема ништа чиме усмена наративна традиција на појединачном плану чува сјећање на Балшиће мимо Јелене Балшић.

У вези са помињањем Балшића на збирном плану, постоје топними који упућују на њих као и неразуђено усмено предање да је породица Балшић из Подврха код Бијелог Поља поријеклом од Балшића. Потребно је навести и усмено предање о поријеклу Балшића из Хума у Зети, које је ушло у *Причања Вука Дојчевића* Стефана Митрова Љубише а које казује „да су се Срби угнијездили за жупана Вукана на југу, пошто су сатрли аламанине из бијелог свијета /Зар Аваре/, пак се три брата станила на овој земљи и оградилa у Хумцу становник, цркву и воденицу, а притисла сво зетско поље и над њим добила проњарство. Од њих три ево јутрос дишу триста убојника, који нијесу ниучем гори од осталијех Срба“ (1949: 201–202). У истом дјелу се саопштава да је цар Душан Балшићима „допустио са више милости да могу слободно наметати пуку данке и порезе, побирати их и њему предавати“ (1949: 200). У историографији није разјашњено поријекло Балшића, а родоначелништво династије Балшић најчешће се доводи у везу са државничким активностима Немањића у Зети.

Нема сачуваних епских пјесама о борбама првих Балшића са Которанима и Ђорђем Топијом, нити о борби Балше II са Турцима код Берата године 1385. године. И да их је било, то би потврдило мишљење Вука Карацића да је усмена епика након Косовског боја изгубила интересовање за раније догађаје: „Ја мислим, да су Србљи и прије Косова имали и јуначких пјесама од старине, но будући да је она премјена тако силно ударила у народ, да су готово све заборавили, што је било донде, па само оданде почели наново приповиједати и пјевати“. „Косовски бој се тако с правом вековима намеће као коренита ’премјена’, међаш српске историје и народног памћења“ (Сувалцић 2019: 57).

И Новак Килибарда подсјећа на то да „ратни окршаји и друга догађања, која не значе прелом једне друштвене уходаности, не тичу се колективне свијести коју умјетнички тумаче усмени књижевници“ (KILIBARDA 2012: 78). Он се позива на навод Момира М. Марковића да би се период и дукљанске и зетске епохе могао назвати магбетским добом, и закључује: „Такво стање није обезбјеђивало тематику која би у усменој књижевној обради узбуђивала масе кад пјесму или причу преносилац казује“ (KILIBARDA 2009: 64). И то што осим Јелене Балшић у усменој епској поезији нема Балшића, изузев скоро безначајне улоге њеног мужа као господара Зете у новом епском пјевању, показује да је понекад лакше ући у историју него у пјесму.

Неувјерљива је претпоставка да је зетски кнез Ђурађ Страцимировић Балшић прототип Страхињићу бану из усмене пјесме *Бановић Сѝрахѝња* (Вук, II, 44). Позвавши се на навод Петра Томца о запажању Ђорђа Страцимировића да *Садудинова хроника* говори о невјерничком жупану Ђорђу, Мирослав Пантић каже: „У том ’жупану’ видео се Ђурђе II Страцимировић Балшић, господар Зете, што је било и остало недоказано наслућивање“ (Пантић 1975). У бугарштици *Кад је Сѝрахѝњи Бановићу жена учинила издају, и кад су је заѝо браћа ње ѝоубила* (Богишић, 40) име Страхињине љубе је Јелица, односно Јела – у зависности од версификацијских захтјева: „Што ти мени говориш од Јелице љуби моје“ (стих 23), односно: „Под шатором углед’о л’јепу Јелу љуби своју“ (стих 63). Не искључујемо могућност да је Ђурађев патроним Страцимировић, аналогијом по звучању, могао бити подстицајан за грађење епског лика Страхињића бана, али, без обзира на име Јела (Јелица) у Богишићевој бугарштици, не постоји сличност између Јелене Балшић и љубе Бановић Страхиње да би се тим путем ишта могло пренијети на садржај епске пјесме.

Некритичкој историографији припада *Крајѝка исѝиорије Црне Горе* Петар I Петровића, која о зетском кнезу а зету кнеза Лазара каже: „Ови Баош собра своју војску и пође на помоћ својему тасту и господару против турскога цара Амурата, па дошавши му на пут несрећни глас о погибији србске војске и самога књаза Лазара у Косово, принуђен би повратити се с горкијем плачем назад, проклињући Вука Бранковића за издају, учињену својему цару и отачаству“ (Петровић 1999: 801). На истом фону је и сљедећи запис Вука Карацића: „Приповијета се да је Балша био пошао с војском из подручја свога у помоћ своме тасту против Турскога цара Мурата, но у путу сретне га глас, да је бој, како је изненада Милош убио Мурата, почео прије, него што се мислило, и кнез Лазар са својом смрти завршио Српско Краљевство и Царство“ (1972: 136). Александар Ф. Гиљфердинг се позива на летопис из осамнаестог вијека кад каже: „А Балша тежећи за краљевом титулом, или је био неодлучан да наступи с војском, или је очекивао да му понуде круну. Ипак је сишао са планине у предјеле Хвосна, и близу Призрена, и када је добио негативан одговор, опустоши мјеста и села тих области и врати се у свој крај“ (1972: 234).

Са опрезом је потребно прићи и Ђурићевој тврдњи да је усмени пјесник преко Мусића и Васојевића „посредно указао на великаше (и на зета кнежевог Балшића међу њима) [...] На Балшића, господара Зете, народна песма је указала опевајући закашњење историји непознатог јунака из његове области“ (1990: 99). Познато је да су Васојевићи уочи Косовског боја припадали Рашкој. Значи да Стево Васојевић који у усменој епској поезији касни у Косовски бој није из области кнежевог зета Балшића него кнежевог зета Бранковића. Кашњење Стева Васојевића је у истом семантичком кључу као и кашњење Стевана Мусића у пјесми *Мусић Сѝеван* (Вук, II, 47) или кашњење Облачића Рада у пјесми *Васојевић Сѝево и Облачић Раде* (ШЋекић

1998: 83–85).¹⁵ Соња Петровић наводи да „предања и песме које је забележио Лубурић изгледа да су део опсежније традиције која је тежила да најважније косовске јунаке (Лазара, Милоша, Вука, Бановић Страхињу, Ђурађа Балшића) споји у заокружену целину“ (2001: 211). О Ђурађу II Страцимировићу Балшићу се ни у овом случају не може говорити без опреза.

Много шта води закључку да је усмена епика Јелену Балшић изабрала за љубу Милоша Обилића баш због односа кнежевог зета Ђурађа II Балшића према Косовском боју. Милош Обилић јесте фиктивно име историјски постојећег убице султана Мурата у Косовском боју, али је он, да асоцирамо турску изреку, стварнији од саме стварности. У сваком случају, зетски кнез Ђурађ II није пријемчив усменој књижевности. Усмена епика је већ приликом одабира зетова кнеза Лазара елиминисала кнежевог зета Балшића, изузев као другог а понегдје и трећег мужа Обилићеве удовице, што подразумева да је он заобиђен и у наративу о свађи кћерки и зетова кнеза Лазара као узроку косовске трагедије. Наспрам Вука Бранковића као епски зет кнеза Лазара стоји Милош Обилић, који је његов зет и у пјесми Слепе Степаније *Царица Милица и Влагејта војвода* (Вук, II, 49). Својим односом према Косовском боју, кнежев зет Балшић је своме имену затворио пут и у наратив о свађи кћерки и зетова кнеза Лазара, а камоли у Вукову епику о Косову која је лишена свађе кнежевих кћерки и зетова.

3. ЉУБА МИЛОША ОБИЛИЋА У НАРАТИВУ О СВАЂИ КЋЕРКИ И ЗЕТОВА КНЕЗА ЛАЗАРА. Тумачећи варијанте житија кнеза Лазара под кровним насловом *Прича о боју косовском*, Јелка Ређеп закључује да у позадини наратива о свађи кћерки и зетова кнеза Лазара као узроку губитка Косовског боја стоји усмена књижевност – иако је Врчевићева *Завађа Милоша и Вука* „једина до сада позната песма из XIX века у којој је обрађен мотив свађе“ (2006: 115). У вези са варијантом *Приче о боју косовском* из осамнаестог вијека, Ређеп каже: „Наслов рукописне *Приче о боју косовском* је *Житије кнеза Лазара*, но ово дело нема карактеристике житија. Напротив, сама садржина дела наметнула је и другачију форму, те је тако забележено усмено предање изменило и уобичајену форму житија“ (Исто: 110).

¹⁵ Стево Васојевић касни у Косовски бој у пјесми „Полазак Васојевић Стева на Косово“ (Шћекић 1998: 37–82), али у пјесми *Васјевић Стиве сџиже на Косово* (Исто: 86–90) он на бојишту затиче жива кнеза Лазара. Петровић претпоставља „да Стево Васојевић није био познат Вуку Караџићу“ (2001: 210): „У *Рјечнику* он наводи само два стиха (које није било могуће приписати некој одређеној песми, те се закључује да су дати по сећању); у њима се Лазару Мутапу приписује васојевићко порекло, упркос томе што се у традицији овај храбри устанички јунак доследно везује за Чачак. Но, веза између Мутапа и Сјенице постоји (бој 1809), па се може претпоставити да су стихови из *Рјечника* узети из локалне традиције“ (2001: 210–211). А *Сказаније житија кнеза Лазара (Греблановича)* каже да за славском вечером уочи Косовског боја кнез Лазар поред себе сједа „неверника мусића што на столу крв учини“ (према Трифковић 1887: 24), што се не уклапа у усмено предање о Косову.

У парадигму са књижевним дјелима са мотивом свађе кнежевих кћерки и зетова десетерачке епске пјесме улазе ликом љубе Милоша Обилића. Поред тога што је у већини дјела са мотивом свађе кнежевих кћерки и зетова жена Милоша Обилића Јела (Јелена), видјели смо да је Обилићева љуба именом Јела и у десетерачким епским пјесмама и усменим прозним предањима. Изузев Врчевићеве компилаторске пјесме и Качићеве пјесме на народну, десетерачко приповиједање о Обилићевој љуби односи се на вријеме послјије времена у *Причи о боју косовском*, односно послјије Косовског боја.

Миодраг Поповић гријешу кад каже да се Милош Обилић као зет кнеза Лазара помиње „тек у Верковић-Остојићевом летопису из XVIII“ (1977: 25). Милош Обилић је зет кнеза Лазара још у запису предања о Јели Милошевој као родоначелници братства Копривица из Бањана. А у *Житију кнеза Лазара (Греблановича)*, из 1540. године, кнез Лазар наздрављајући Топлици Милану, Косанчић Ивану и Милошу Обилићу, које је Вук Бранковић пред кнезом оклеветао да ће га издати на Косову, поред осталог, каже: „него се чудим за мог милоша кога изабрах за сина и милошу дадох моју дашчер коју држим како цвиет [...]“ (према Трифковић 1887: 25). Поред тога, развидно је да се скоро сви мотиви *Бујаршице о Косовском боју* из *Перашкој зборника* из седамнаестог вијека налазе у *Сказанију житија кнеза Лазара (Греблановича)*, па и мотив свађе кћерки и зетова кнеза Лазара (видјети Трифковић 1887: 9–10). То иде у сусрет закључку Јелке Ређеп, изведеном на основу језика и садржаја *Вујановој рукопису*, који је једно вријеме био у манастиру Светог Луке у Жупи Никшићкој, да је корјен *Приче о боју косовском* у јужним крајевима (1976: 266).

У *Тракијашу о Турцима* Јерга из Нирнберга, тополивца на двору херцега Стјепана Косаче – који је Зоран Константиновић објавио (1989: 49–62), и закључио да је написан 1481. године (1989: 47) – описана је свађа зетова кнеза Лазара коју не покреће свађа њихових жена. Није за потцијењивање Поповићева претпоставка да је идеја о сукобу зетова кнеза Лазара могла доспјети из стварности, на основу непријатељства Вука Бранковића и Ћураћа II Балшића, чија су трвења око пограничних територија којима су управљали настављена и након Косовског боја (1977: 100).

Сукобу зетова кнеза Лазара у *Причи о боју косовском* претходи сукоб њихових жена око преимућства својих мужева у личном и друштвеном престижу. То се одражава на понашање Милоша Обилића и Вука Бранковића као антипода у Косовском боју. „Цара у гроб ставише, с Милошем Лазара. / Ова погибел би зајева сестара“ (1975: 388) – казано је у драмском спјеву непознатог Пераштанина са краја седамнаестог вијека, који је Мирослав Пантић објавио под насловом *Бој кнеза Лазара* (Исто: 388–405), а чији је првобитни наслов *Овди њочиње бој кнеза Лазара и зла сврха Милоша Кобиљича и издајника Вука Бранковића и 9 браће Јујовића на Косову њољу на 24. цуња 1348*. На кнежеве кћерке а жене Вука Бранковића и Милоша Обилића односи се и реченица: „Бистру воду замутиле“, која се провлачи

кроз петнаест од тридесет шест варијанти *Приче о боју косовском* (према РЕЂЕП 2006: 105).¹⁶

У перашком драмском епу, који као и перашка бугарштица има разуђене елементе косовског предања, жена Милоша Обилића је именом Мара а жена Вука Бранковића је Видосава. У вези са тим, Ређеп каже: „Састављач [*Приче о боју косовском*] је унео предање о Јелени као Милошевој жени, иначе познато у Бањанима, а за Мару је рекао да је пронаречена Видосава. То показује да је име Видосава нашао у перашкој драми и повезао га са именом најстарије Лазареве кћери“ (2006: 123–124). Међутим, перашка драма и перашка бугарштица млађе су од *Жијија кнеза Лазара (Греблановича)*. У њему је Јела (Иела) име љубе Милоша Обилића, као што је Видосава име жене Вука Бранковића: „Тадаи видосава поскочи као иедна охоло диевица удари сестру иелу руком уз образ [...]“ (према Трифковић 1887: 10).

Ређеп саопштава и да „Мавро Орбин у свом *Краљевсџву Словена* (1602) први бележи мотив свађе Лазаревих кћери, а потом се под Орбиновим утицајем овај мотив преноси и у друга дела [...]“ (1976: 123). Свађа кћерки кнеза Лазара налази се и у рукописном *Жијију кнеза Лазара (Греблановича)*, шест деценија старијем од Орбиновог *Краљевсџва Словена*. Из наведеног произлази да би овдје умјесто од Орбина требало да стоји од *Жијиша кнеза Лазара (Греблановича)*. То се односи и на сљедеће: „Мотив свађе Лазаревих кћери сачуван је у целини. Осим промене имена и неких појединости, прича се верно и доследно преносила од Орбина до Тронушца и Вука Врчевића“ (2006: 127). Поредивши са *Краљевсџвом Словена* Мавра Орбина *Причу о боју косовском* и дубровачку бугарштицу, у којима кнез Лазар смирује свађу својих зетова, Ређеп истиче „да је Орбин целу причу о свађи, па и овај детаљ, који је доцније у *Причи* нешто измењен, морао знати по песми или усменом казивању“ (1976: 250).¹⁷ Рукопис непознатог аутора које је објавио Стево Трифковић доказ је постојања наведеног наратива прије објављивања Орбиновог *Краљевсџва Словена*.

У наративу о свађи кћерки и зетова кнеза Лазара у *Причи о боју косовском*, наспрам безмало идеализованих Милоша Обилића и његове љубе демонизовани су Вук Бранковић и његова љуба, што је у основи грађења мотива свађе кћерки и зетова кнеза Лазара и у другим књижевним дјелима. Љуба Вука Бранковића у перашкој бугарштици, која није аутентична епска пјесма, саопштава да је Милоша Обилића кобила родила. На то Обилићева љуба одговара: „А кобила ће скочит Вуку зубе сломити“ (1989: 388), након чега је њена сестра руком „и прстеним’ удрила уз бјело лице“ (Исто: 388). Слиједи Обилићева срџба као повод за Вукову клевету пред кнезом, односно Вуково издајство у Косовском боју. Бранковићева жена се на исти начин односи према својој сестри и у дубровачкој бугарштици:

¹⁶ Према Јелки Ређеп, најстарија варијанта *Приче о боју косовском* је из 1714/1715, а најмлађа из 1839. године (2007: 89).

¹⁷ Снежана Булат наводи да у драмама Јована Суботића, Исидора Николића и Милована Вучковића свађу својих кћери, Маре и Вукосаве смирује кнегиња Милица (2016: 78).

„Руком ју је удрила у румено б’јело лишце:
 Колико је бјеше немилосно ударила,
 На руци јом бијаше диоманат златни прстен,
 Прстеном је сестрици б’јело лишце изгрдила,
 Крвца је је полила дјевојку низ б’јело лишце“ (1975: 218–219).

Након запажања да се у бугарштицама и у Качићевој пјесми не каже дословно да је свађа кћери кнеза Лазара довела до пропасти српске државе, Ређеп не искључује могућност да то саопштава нека од незаписаних усмених пјесама (1976: 107). У Милијиној пјесми *Сесџра Леке кайеџана* (Вук, II, 40) је стих – „ђе ј’ Милоша кобила родила“ (стих 474), што је у корелацији са односом љубе Вука Бранковића према Милошу Обилићу у усменим дјелима са мотивом свађе кћерки и зетова кнеза Лазара. У Суботићевој драми *Милош Обилић* заједљиво је иронична Мара, жена Вука Бранковића: „Ха, Кобилић заиста је име / Које славу постанком казује“ (Суботић 1987: 69).

Вукове епске пјесме не инсистирају на Милошу Обилићу као зету кнеза Лазара, али у пјесми Слепе Степаније *Царица Милица и Владеџа војвода* (Вук, II, 49) примјећујемо преозначени траг мотива свађе кнежевих кћерки и зетова. Он је на први поглед непримјетан а налази се у именима кћерки кнеза Лазара и кнегиње Милице *Вукосава и лијеџа Мара* (стих 4). Уз то, у ишчекивању вијести са Косова Вукосава и Мара су са својом мајком ишетале испред града Крушевца, гдје се кнегиња Милица Владети војводи обраћа ријечима које се односе и на Милоша Обилића као њеног зета:

„Стан почекај, Владета војвода,
 Не виђе ли још два зета моја:
 Бранковића, Милош Обилића“ (стихови 40–41).

Поред Вукових епских пјесама, од мотива свађе кћерки и зетова кнеза Лазара дистанцирана је и усмена традиција о Јелени Балшић као удовици Милоша Обилића. У њој се не помињу њене сестре, али ни Вук Бранковић као косовски издајник. На први поглед је у десетерачком епским пјесмама о Јелени Балшић изгубљена свијест о Вуку Бранковићу из косовске епике. Међутим, Вук Бранковић је у њима латентно присутан и дјелује снагом своје сјенке, а поготово у ријечима удовице Милоша Обилића у пјесми *Јела, љуба Милоша Обилића*. Вук Бранковић се мимо мотива свађе кћерке и зетова кнеза Лазара у усменом наративу о Јелени Балшић помиње у пјесми *Женидба Милоша Обилића* из Лутовчеве збирке (1987: 12–15), у којој је Обилићева вјереница кнежева кћерка Вукосава, што није по вољи Вуку Бранковићу и његовој жени Мари. То је поглед на Вука Бранковића и његову жену из перспективе Косовског боја.

Саопштивши да је у Вуковим епским пјесмама мотив свађе кћерки и зетова кнеза Лазара сведен на мотив вјере и невјере, Војислав Ђурић наглашава да свађа кнежевих кћерки и зетова као узрок губитка Косовског боја „звучи наивно и неуверљиво, и потпуно је супротно замисли најтеже нацио-

налне трагедије“ (1990: 44).¹⁸ На другој страни, Јелка Ређеп са разлогом појашњава да „мотив свађе Лазаревих кћери не би требало посматрати издвојено већ напротив, требало би га пратити у логичном следу преткосовских догађања, која су довела до заплета и трагичног исхода“ (2006: 111). Психоантрополошки профил епског Вука Бранковића парадигматичан је Вуковим епским пјесмама и књижевним дјелима са мотивом свађе кнежевних кћерки и зетова. Улоге Вука Бранковић и Милоша Обилића у косовском предању чине да је Косовски бој горњи временски граничник за усмено епско казивање о Мари Бранковићевој, али не и о њеној сестри Јелени Балшић чији је епски лик индивидуализован управо фикционализацијом њеног живота након Косовског боја.

4. ЈЕЛЕНА БАЛШИЋ КАО КОСОВСКА УДОВИЦА. Десетерачке епске пјесме и прозна предања о Јелени Балшић су у магнетном пољу Косова, као централне теме српске усмене епике. Управо то омогућава да се њена епска биографија и семантички и аксиолошки прелије преко граница простора који физички покрива. „Пита Балшић Јелу са Косова“ (1987: 21) и „проговара Јела са Косова“ (Исто: 21) стихови су црногорске варијанте пјесме *Јела Милошева* из Лутовчеве збирке. Косово се посебно призива у пјесми *Јела, љуба Милоша Обилића*, и то кроз Обилићев косовски подвиг, тужење Обилићеве удовице за српством на планини Ком и монолог Балше Зећанина о цару Лазару и царици Милицы.

Необично је да је коњ као атрибут епских јунака атрибут Обилићеве удовице у топличкој варијанти пјесме *Јела Милошева*. Видјели смо да кнежева кћерка Јелена није типична жена ни у историјској стварности. У наведеној пјесми она доспијева у Васојевиће на ждралу Милоша Обилића. У бугарштици из Богишићевог зборника чији је краћи наслов *Смрт Милоша Драиловића* (Богишић, 2) преко своје пунице кнегиње Милицы са Косова својој вјереници поручује смртно рањени Милош Обилић да његовог коња опреми и пусти у планину те тиме обзнани његову смрт. Јела Милошева, међутим, путује на Обилићевом коњу, према Обилићевом савјету како да поступи ако остане удовица – „Ждрал ће знати куд ћеш избјегнути“ (1987: 20). Обилићеву удовицу он не односи случајно у Васојевиће. У Вуковићевој пјесми *Преугаја Јеле Обилића, (Мојив из народа)* Ждрал Милоша Обилића је окрилаћени коњ на коме језди Јела Милошева, чија је љепота, као и у више других епских пјесама о њој, асоцирана вилом (1929: 26). Обилићев Ждрал

¹⁸ Како тек у том погледу наивно и неувјерљиво дјелује пјесма *Посавчић Сџефан* из необјављених рукописа Вука Стеф. Карацића (Вук, II–р, 31). На крају ове пјесме свезнајући приповедач за губитак Косовског боја оптужује мајке, сестре и љубе српских ратника: „Вриском сте нам на плач наслутиле / и потомству ропство наплакале“ (стихови 50–52). У пјесми *Високи Сџеван и Вук Бранковић* (Петрановић, II, 29) Стеван Лазаревић кажњава смрћу Вука Бранковића и његову жену а своју сестру Анђелију, јер је клеветом Милоша Обилића пред кнезом Лазарем српско оборила царство „с Немањића на Отмановића“ (стих 304).

(Ждралин) литерарни је знак посткосовског времена и у пјесми *Ждрал Милошев и комски хајдуци* из Лутовчеве збирке (1987: 16–19).¹⁹

Косово је парадигматски знак свих антологија десетераких епских пјесама из Васојевића. На духовно јединство Васојевића и Косова посебно указује пјесма *О Николи Олићмановићу, (Порука Оса Олићманова)* (ШЋЕКИЋ 1998: 63–65).²⁰ Након што наводи наслове сљедећих пјесама из Шћекићеве збирке: *Женидба Милоша Обилића, Јела Милошева, Ојей Милошева Јела, Јанко и Секул на Косову, Цар и Секул и Бановић Секуле и Сибињанин Јанко*, Милош Остојић каже:

„Све пјесме, чак и оне послје боја на Косову су старе по мотивима, по епском казивању. Али у њима се осјећа и прерада, јер је првобитна пјесма, коју је гуслар наслућивао, била заборављена. Обнављајући заборављено, пјесма је добијала нов исказ и нову форму саопштавања. Како је бивала заборављена, она је сама по себи постала бар неколико времена предање, а онда је из тог предања, из тог сјећања, прерасла у новију пјесму. Али иако је имала такву судбину, она није изгубила национални дух, осјећај трагике, повратни инстинкт или приближавање Косову“ (1998: 33).

Очевидно је да предање о Јели Милошевој као родоначелници Копривица из Бањана препјевава пјесма којом Филип Сарић у својој књизи о Бањанима истиче њихово „племићко поријекло“: „Јела кћерка кнез Лазара/Старог срп-

¹⁹ У пјесми *Ждрал Милошев и комски хајдуци* Милош Обилић и Косово из пјесама старих времена повезани су са хајдуцима као епским ликовима средњих времена, у значењу које временима даје Вук Караџић у својим збиркама *Српских народних пјесама*. Ждрал Милоша Обилића је у наведеној пјесми метонимијски знак. Док посматра Обилићевог коња како поиграва на Волујевом колу у Васојевићима, свезнајући приповједач психонарацијски саопштава да би рекао и да би се закleo „да Ждрал мисли да језди Косовом / и да носи Обилић Милоша“ (1987: 17).

²⁰ У приређивачкој напомени уз ову пјему стоји: „Пјесма записана од Стевана Протића, пјесника из Присоје. Иста пјесма, у свему идентична, записана од Шћепана Вулевића. Каже: „Ову пјесму сам слушао од гуслара одмах послје Балканског рата, а учи рата са Бугарима“. Ратко Делетић казује: „Епске пјесме Комске жупе која је била у саставу Дечанске Метохије живо су преносиле те [косовске] догађаје. Многе су пјесме старијег датума. А за чудо је како Караџић није долазио у Васојевиће у своју постојбину да сакупи пјесме иако су оне биле распрострањене по цијелој земљи српској, како сам Караџић казује“ (2000: 25). И додаје: „Његови преци су из Лијевој Ријеке село Караца испод Комова, што је и давало већу обавезу Караџићу да се позабави овим простором. Но то је питање за ширу расправу“ (2000: 25). Колико је познато, Вук Караџић није долазио ни у Дробњак одакле је његов отац Стефан нити у Жупу Никшићку одакле је његова мајка Јегда. Саопштивши да „збирка песама коју је прикупи Ровински представља уствари допуну сакупљачком раду наших народних песама“ (Меденица 1975: 270), Радосав Меденица говори о Васојевићима као „једном јединственем и компактном племену, које је због своје удаљености и изолованости живело и борило се за своје одржање и национални живот потпуно засебно и без тешње везе са другим црногорским племенима“ (1975: 270), односно да су Васојевићи једино племе које је проширило своју територију у доба турске владавине (Исто 1975: 270).

ског господара/Обилића заручница/Од ње поста Копривица...“ (према Копривица 2000: 607). На другој страни, Соња Петровић са правом упозорава да се приликом процјене да ли је пјесма *Преугаја Јеле Милошеве* из Лубурићеве збирке познија усмена творевина мора „имати на уму да паралелно постоје различити сижеи“ (2002: 248).²¹

Колико год да је усмени наратив о Јелени Балшић у духу Косова, у њему се не помиње Вук Бранковић као косовски издајник. Сима Ћирковић саопштава да „о издаји Вука Бранковића нема вести у сачуваним изворима старијим од Орбина, мада његова стилизација јасно показује да је располагао изворима који су о томе говорили“ (Ћирковић 1968: 331). Истицањем Обилићевог косовског подвига у усменом казивању о Јелени Балшић као косовској удовици издаја Вука Бранковића се подразумејива на основу контекста усмене традиције о Косову. То је новина у односу на приповиједање о свађи кћерки и зетова кнеза Лазара. У десетерачким епским пјесмама, изузев Врчевићеве, љуба Милоша Обилића помјерена је из преткосовског у посткосовско вријеме. Усмена традиција о Јелени Балшић првенствено је заснована на њеној улози косовске удовице, чиме је отворен простор за вишеструко сагледавање посткосовске стварности из косовске перспективе. То десетерачке епске пјесме о Јелени Балшић чини значајнијим од других десетерачких епских пјесама о Косову записаних у двадесетом вијеку, које показују поетолошко растакање класичне усмене епике. И усмени епски наратив о Јелени Балшић је свједочанство о „центрипеталној сили Косова у српском пјесништву“ (Делић 1990: 331), како би то казао Јован Делић тумачећи косовско предање у Вуковом *Српском рјечнику*.

4.1. НАХОЧЕ У КОПРИВАМА: ПРЕДАЊЕ О РОДОНАЧЕЛНИЦИ БРАТСТВА КОПРИВИЦА ИЗ БАЊАНА. Записи усмених предања и десетерачких епских пјесама о Јелени Балшић су са простора Херцеговине, Старе Црне Горе, Зете, Васојевића, Топлице. Најстарије записано предање о њој као љуби–удовици Милоша Обилића је у рукописној књизи *Сказаније кнеза Лазара (Греблановича)* из године 7048, односно 1540. које је објавио Стево Трифковић: „У селу Велој недалеко од Сарајева живи данас, један огранак српске породице Копривица. Та породица, по предању сачуваном, како данас приповиједају Вучина и Мићо Копривице, потиче и води своје поријекло од Јеле кћери кнеза Лазара

²¹ Могло би се поставити питање да ли је током Вуковог записивања, сабирања и објављивања усмених пјесама било и десетерачких епских пјесама о Јелени Балшић. „Истраживања су показала да су у рукопису *Прича о боју косовском* у прозна казивања писца интерполирани десетерачки стихови и стихови из бугарштица. То су, без сумње, стихови из никада забележених народних песама, срећом сачуваних у *Причи*“ (Реџеп 2006: 111–112). Такође би се могло поставити питање да ли је и колико Вук Караџић познавао наратив о свађи кћерки и зетова кнеза Лазара. Уз пјесму *Ојей Зигање Раванице* (Вук, II, 36) он не обраћа пажњу на необјављену пјесму *Зигање Раванице* (Вук, II–р, 28), у чијој завршници царица Милица свом слуги Милошу Обилићу даје своју кћерку за жену – изостала је карактеристична Вукова напомена „понегдје се пјева да“, односно „понегдје се и овако пјева“.

која је била удата за Милоша Обилића, а послѣје је заробио бан Сандаљ [...]“ (1887: 9). Према овом предању, удовица Милоша Обилића бјежећи од злостављања бана Сандаља из Кључа код Гацка у Бањанима рађа дјечака, кога пред потјером оставља у копривама, а чије је потомство тамошње братство Копривице (Исто: 9). Посриједи је интернационални мотив наочета, прилагођен новим околностима. Веза између коприва и Косовског боја прекорачује хоризонт читалачког очекивања. Соња Петровић не узима довољно у обзир предање о Јели Милошевој као родоначелници Копривица кад каже: „Колико је познато, најстарији запис о породу Јеле, жене Милоша Обилића налази се у *Троношком родослову* (2002: 246).²²

Уз варијанту предања о родоначелништву Копривица коју је записао Андрија Лубурић стоји: „Према уопштеној народној традицији од овог дјетета Јелене и бана 'Грдомана', односно Сандаља Хранића, потиче чувена бањанска породица Копривица“ (према Петровић 2002: 258). (Сандаљ Хранић као историјска личност није имао дјеце.) У појединим варијантама предања из Бањана није изричито казано чије дијете Обилићева удовица рађа у Бањанима, што не искључује могућност да је оно посмрче Милоша Обилића. Лубурић наводи да је дјечак у нађеном у копривама дато име Никола и да му је крсна слава Свети Никола (Исто: 258), док Бранко А. Копривица преноси да је то дијете у копривама нађено на дан Светог цара Константина и царице Јелене „па су му на кршћењу дали име Костадин“ (2000: 606). Усмени приповједачи су причу унутар предања довршавали на свој начин.

Не упутивши на извор, Лидија Вујачић у фелтону о елементима матријархата у црногорском патријархалном друштву о родоначелници Копривица говори као о сестри Милоша Обилића. Она наводи да се пролазећи кроз Бањане породила Јела, сестра Милоша Обилића и дијете оставила „у жбуну крај коприва“ (1995: 14), односно да је једној „сељанки повјерила, тако не казујући ко је и шта је, с молбом да дијете причува док се не врати. Јела се није вратила а то дијете остаде да га ова сељанка подиже“ (Исто: 14). Узимањем сестре Милоша Обилића за родоначелницу Копривица задржана

²² Бранко А. Копривица наводи да је једна варијанта предања из Топлице у Јужној Србији скоро истовјетна варијанти предања из Бањана о Јели Милошевој као родоначелници Копривица (Копривица 2000: 599). Објављена је у прокупским *Тојличким новинама*, 30. априла 1957, под насловом *Предање о њојомсѣву кнеза Лазара у Тојлици* (Исто: 610). Наглашавајући да до средине XVIII вијека у Бањанима нема помена о братству Миловића, исти аутор неговује због тога што је предање о поријеклу Копривица у навођењу Филипа Сарића проширено тврдњом да је дијете које је у копривама родила Јела Милошева преузела и подигла чобаница презимена Миловић (Исто: 608). Притом истиче да се чобаница Миловић не помиње прије Сарићеве књиге о Бањанима, објављене 1968. године (Исто: 608). Међутим, у варијанти предања записаној од Андрије Копривице прије поменуте Сарићеве књиге стоји:

„Њено дијете нашао је и узео један Миловић, који су тада били као старосједиоци. [...] Миловићи, који су подигли њезино дијете због тога што су га нашли у коприви прозвали су га Копривица. То је презиме и остало кроз све вријеме до данас“ (према Карановић 1937: 41).

је веза са Косовом, али се искључивањем удовице Милоша Обилића наведена верзија предања удаљава од аутентичног косовског предања. Симптоматично је да Вујачић не помиње у народу укоријењено изворно прозно предање о удовици Милоша Обилића као родоначелници братства Копривица, што би, према теорији вјероватноће, тешко могло промаћи озбиљном истраживању на задату тему. „Уколико је озбиљно, с дубоко расплетеним корењем, и није смишљено да некоме послужи у користољубиве сврхе, предање само собом нагиње окоштавању и постизању извесне самосталности својих порука“ (САМАРЦИЋ 1988: 533–534).²³

Капилари епске биографије Јелене Балшић су и легенде о настанку назива појединих мјеста у Бањанима, засноване на предању о родоначелници Копривица. Њима је мапиран пут којим Јела Милошева преко Бањана бјежи из Кључа у Зету. Тако је мјесто Златна Страна повезано са психонарацијским реторским питањем Јеле Милошове, из даљине упућеним свом дјетету остављеном у копривама: „Бе си сад, злато моје“ (1937: 40). На мјесту касније названом Дукат Јела Милошева даје дукат жени која је преузела бригу о њеном тек рођеном дјетету (Исто: 40). А Краљев пут је мјесто на коме је Сандаљ у свом незадовољству ударио сабљом о камен и преломио је – одуставши од узалудне потраге за Јелом Милошевом, која је укрива траг тако што је умакла на наопако поткованом коњу (Вуковић 1996: 34). Од предања о Јелени Балшић као родоначелници Копривица полази и приповијетка *Копривице* Тодора Живаљевића (1997: 40–46).

Поред Јелене Балшић, једна од косовских удовица као родоначелница братства у усменом предању је Грлица, удовица Стефана Мусића. Према варијанти предања које је записао Милош Слијепчевић из Самобора ког Гацка, од косовске удовице Грлице и Јока, брата дробњачког војводе Ђурјана су братства Омакаловићи (КАРАНОВИЋ 1937: 58). Ово предање, као и *Вујанов рукопис*, каже да је Ђурјан учествовао у Косовском боју, према чему су он и његов брат Јоко названи Косовчићима. Слијепчевић, поред осталог,

²³ Десетерачка епска пјесма *Проиасиј Херцеговине*, коју је Гојко М. Килибарда године 1954. записао у од Николе Р. Браковића из Бањана (видјети Килибарда, Копривица 1966), једино је дјело у коме поријекло братства Копривица из Бањана није повезано са Милошем Обилићем. У овој пјесми родоначелница Копривица је Видосава, историји непозната кћерка Ивана Црнојевића и епска вјереница Владислава Косаче. Према *Родослову Црнојевића* (Божић 1970: 282), Иван Црнојевић има двије кћерке а имена им нијесу позната. Поред бројних предања о вјереници Владислава Косаче, једино је у пјесми *Проиасиј Херцеговине* снаха херцега Стјепана кћерка Ивана Црнојевића. У њој су прекрајени историјски факти и усмено предање о Јели Милошевој као родоначелници Копривица и узимањем кћерке Ивана Црнојевића за родоначелницу помјерен садржај предања о родоначелништву Копривица са генерације Јелене Балшић и Сандаља Хранића на наредну генерацију херцеговачких и зетских владара, односно на вријеме пропасти Херцеговине. Рефлекс историјске стварности у пјесми *Проиасиј Херцеговине* је у томе што су Косаче и Црнојевићи родбински повезани тако што је херцегова кћерка Мара друга жена Ивана Црнојевића, као и у томе што је Иван Црнојевић скоро деценију своје младости провео на херцеговом двору (као залог обећања свога оца Стефанице херцегу Стјепану да ће се у Горњој Зети борити против деспота Ђурађа Бранковића).

наводи: „Од те браће Ђурјана и Јока ’Омакала’ има данас у матици у Дробњацама, сем исељених, 177 кућа, и то од Ђурјана 9 родова са 90 домова, а од ’Омакала’ 18 родова са 87 домова“ (Исто: 58). Довођење родоначелништва братства и племена у везу са јунацима Косовског боја опште је мјесто српског генеалогског предања. У патријархалној средини братство ријетко има родоначелницу, а косовске удовице су у тој рјеткости изузетак своје врсте.

4.2. Јела Милошева као родоначелница Црнојевића. Преко Јелене Балшић као удовице Милоша Обилића десетерачке епископске пјесме изводе поријекло зетског господара Ивана Црнојевића преносећи улоге из једне у другу историјску равну двију зетских династија. Јелена Балшић није случајно епископска мајка Ива Црнојевића. Тим прије што он није од оних историјских личности којима усмена епика измишља славне родитеље – његов отац Стефаница управља Горњом Зетом, а његова мајка Марија је кћерка Ивана Кастриота. Јелена Балшић је епископска родоначелница Црнојевића захваљујући косовском предању и властитој улози у историји Зете.

Епископско извођење поријекла Ивана Црнојевића од Балшића преко Јелене Балшић повезано је и са тиме што је Балша III Балшић, син Ђурађа II Балшића и Јелене Балшић посљедњи владар зетске династије Балшић, након које Зетом владају Црнојевићи. А Јелена Балшић је и духом и слухом ближа Црнојевићима него Балшићима. Браћа Страцимир, Ђурађ I и Балша II Балшић, који су Зетом заједнички владали након смрти Балше, родоначелника династије и који су године 1369. прихватили римокатоличанство, да би се приближили „католицима у Албанији и Боки Которској, што никад послје није жељела Јелена, која се јавља као покровитељ православља [...]“ (Јелчић 2010: 281). Истина, Страцимир Балшић се упокојио у Светоархангелском манастиру у Призрену као монах Сава, а у вези са сакралном архитектуром највише података из шездесетогодишње владавине Балшића „односе се на православне манастирске комплексе – углавном сконцентрисане у басену Скадарског језера“ (Џилков 2012: 61). Ђурађ II, који се креће између римокатоличанства и православља, у повељи Дубровчанима од 27. јануара 1386. године о Светом Симеону и Светом Сави говори као о својим прародитељима (видјети Миклошић 1858: 203), док се Балша III, како то каже Јосип Јелчић, „вратио православљу, ослањајући се на своје старе истовјерце“ (2010: 312).

Православље је Иван Црнојевић штитио и мимо граница своје државе, пред млетачким католичким поданицима у приморју. На основу вјерских прилика у Паштровићима, Новак Килибарда закључује да је Стефан Митров Љубиша усмену грађу за своје дјело *Причања Вука Дојчевића* пронашао на приморју: „Дакле, само у областима које су биле изложене перманентној опасности од прозелитизма католичке цркве могао се наћи простор за улазак Иванова историјског времена у усмену традицију“ (1976: 209).²⁴ У Милу-

²⁴ У својој књизи *Словени у Турској* Роберт Сипријан је записао да се приповиједа да Иво Црнојевић спава у једној пећини испод Обода и да ће се пробудити да Црној Гори прикључи Котор и Приморје (према Кланчић 1962: 293). Друга легенда каже да је Ријека Црнојевића

тиновићевој *Пјеваанији црногорској и херцеговачкој* „о Црнојевићима има само једна пјесма“ (САМАРЦИЋ 1988: 561). Епски пјесници из области које су биле под Турцима или су се непрестано против њих бориле тражили су у агонији „Ивановог дома конкретизацију историјске несреће као предестинантне категорије и посљедицу косовског пораза“ (КИЛИБАРДА 1976: 213). У том кључу је и друго коло у Његошевом *Горском вијенцу* (стихови 563–602).

Према *Крајњој историји Црне Горе* Петра I Петровића, писаној под утицајем усмене традиције и уз позивање на Мавра Орбина (Маврубина), унук кнеза Лазара није Иво Црнојевић него његов отац Стефан Црнојевић:

„Балс или Баош, трећи Балшића дома књаз имаше за жену српскога књаза Лазара кћер, именом Деспину. [...] Жена његова, родивши сина преко мјере црномањаста, које га погледавши са незадовољством рече: 'Ах! црно ли сам дијете родила' – и ова ријеч пође по народу, и народ стаде говорити да се у књаза црни син родио, који на крштење би наречен Страцимир, и кад порасте бјеше човјек горострасан и храброга својства; али име 'Црни' на њега остаде, по чему и син његов Стефан прозван би Црнојевић, владатељ обојих Зетах. Тако и потомки његови под овим прозванијем бјеху“ (1999: 801).

Ђурађ II Страцимировић Балшић, муж Јелене Балшић заиста је у трећем кољену династије Балшић. А Деспина је друго име кнежеве кћерке Оливере, силом прилика удате за султана Бајазита I, које се и у роману *Десија* Николе I Петровића узима као име Јелене Балшић. Увјерење да су Црнојевићи поријеклом од Балшића баштини и драма *Балканска царица* Николе I Петровића, у којој Даница, вјереница Станка Црнојевића а кћерка кнеза Перуна из зетског мјеста Бериславаца за себе каже да је „од мале куће спрам Црнојевића, / који од Балше племе још броје“ (ПЕТРОВИЋ 1996: 127).

Десетерачке епске пјесме остављају по страни оне Црнојевиће који су Горњом Зетом владали прије Ивана Црнојевића, па и његовог оца. Према *Родослову Црнојевића* (БОЖИЋ 1970: 282), родоначелник Црнојевића је Црноје а његов најстарији син Радич први је који носи презиме Црнојевић. Славко Мијушковић наводи прво помињање Црнојевића у документу Которског архива из 1351. године, у коме се помињу Михаило и Радослав Црнојевић као они „које је цар Душан делегирао ради утврђивања граница Которске општине“ (1952: 302). Исти аутор закључује да је Радич Црнојевић „вјероватно син једног од поменуте двојице“ (Исто: 309).

Два су сина Јеле Милошеве у пјесми *Преугаја Јеле Милошеве* из Лубурићеве збирке. Први њен син је из невољног брака са баном Грдманом из Кључа а рођен је у Дубочкој равни, док је други рођен у Зети у браку са Башом Зећанином. Тиме су повезане двије области у којима је у историјској стварности живјела Јелена Балшић. Композициони оквир пјесме *Преугаја*

настала од суза Ивана Црнојевића које је пролио „гледајући муке Срба у Арбанији“ (Исто 1962: 296).

Јела Милошеве искључује предање о родоначелништву Копривица из Бањана, остављајући у позадини неименованог дјечака рођеног у Дубочкој равни – како би се отварила могућност за говорење о Обилићевој удовици као родоначелници Црнојевића. Иако „предања о породу Милошеве љубе, као и многа слична казивања, несметано мењају имена потомака“ (2002: 248), име Ива Црнојевића као епског потомка Јелене Балшић није произвољно. Баошиног сина Јела рађа као Црноја од Црновог сина, у значењу сина црног Баоше. „Ја не родих земљи господара, / но Црноја од Црнова сина“ (стихови 175–176), одговара Јела Милошева на упућене јој ријечи: „Благо теби, Милошева Јело / Ђе ти роди земљи господара“ (стихови 172–173). На самом крају ове пјесме изричито се саопштава: „И подиже оно чедо лудо / и од њега су Црнојевићи“ (стихови 177–178). Посљедњи стих пјесме *Преугаја Јеле Милошеве* није епски десетерац. Он и версификацијски и садржајем дјелује као препјевање усменог прозног предања.

У пјесми *Јела, љуба Милоша Обилића* дјечак рођен „на Медуну од искона граду“ (1912: 317) а остављен на Ријечи (Ободу) је Црни Иво јер је рођен као посмрче Балшића. Свезнајући наратор у истој пјесми инсистира на томе да су Црнојевићи од сина зетског кнеза Балше Зећанина и Обилићеве удовице. Након Косовске битке Јела Милошева стиже на Медун у Кучима, „на дворове Балше Зећанина“ (Исто: 317), гдје се удаје за Балшу Зећанина, рађа Црног Ива, крштава га и оставља у Црној Гори (одлучивши да се утопи у мору, од чега је избавља господар Котора Ђуро Топаловић): „Лијепо му име нађенула, / Црни Иво без оца и мајке“ (Исто: 318). Иако се на микроплану пјесме *Јела, љуба Милоша Обилића* не подударају литерарне и историјске чињенице, у њој су присутни рефлекси историје.²⁵

Јела Милошева као жена зетског господара Балше рађа Ива Црнојевића и у топличкој варијанти пјесме *Јела Милошева*:

„Ту је Јела и чедо родила,
крстила га, Зети поклонила
и то змаја и сокола сива,
главом славног Црнојевић Ива“ (1987: 24).²⁶

²⁵ Јела Милошева у пјесми *Јела, љуба Милоша Обилића* Ива Црнојевића рађа на Медуну, који је капија Доње и Горње Зете и у коме никад нијесу били двори Балшића, али у овој пјесми постоји историјски рефлекс. Млечани су 1463. године подржали намјеру Ивана Црнојевића да заузме ово утврђење. Није познато да ли се Црнојевић тада борио са Турцима, али „турска посада је у сваком случају задржавала тврђаву“ (Божић 1970: 285). Јела Милошева у наведеној пјесми свога сина Ива Црнојевића крштава и оставља на Ријечи, касније названој Ријека Црнојевића (Обод). У то мјесто је Иван Црнојевић извео зетски збјег након другог пада Скадра под Турке, 1478. године (први пад Скадра под Турке био је 1474. године). Тада се у манастир Светог Николе на Ријечи повукао и зетски митрополит Висарион – из манастира Ком, задужбине Црнојевића на истоименом скадарском (полу)острву (Исто: 326).

²⁶ Исти стихови налазе се и у Вуковићевој пјесми *Преугаја Јеле Обилића*, (*Мойив из народа*), написаној у Беранама „24 – II – 1928. г.“ (1929: 30), у којој Ива Црнојевића рађа Јела

Црнојевићи се не помињу другој варијанти пјесме *Јела Милошева*, али се у оквиру говорења о браку Јеле Милошеве и Зећанина Балше у њој саопштава: „Јела диван пород породила, / све синове љепше од љепшега“ (ИСТО: 21). Соња Петровић ово друго губи из вида када каже да се у у овом случају не помиње „њихов пород“ (2002: 250).²⁷

Несумњиво је да епско извођење поријекла Ивана Црнојевића од зетског господара Балшића преко косовске удовице Јеле Милошеве у позадини има Косово као „централно место свеколиког српског народног предања“ (Богдановић 1989: 79). А то што су у Качићевој *Писми од Кобилића и Вука Бранковића* замијењени зетски владари Ђурађ II Балшић и Ђурђе (Јурјо) Црнојевић представља алтернирање имена и улога које није у функцији извођења поријекла Црнојевића од Балшића.

5. Закључак. У шири знаковни поредак усмена традиција о Јелени Балшић улази преко кнеза Лазара и Милоша Обилића, чија је заједница у основи аутентичног косовског предања. У десетерачким епским пјесмама, бугашти-

Обилића у браку са Ђуром Топаловићем. Крај поменуте пјесме антиципира дио пјесме *Јела, љуба Милоша Обилића*, као и дио топлитке варијанте пјесме *Јела Милошева* и показује ауторску свијест кроз казивање да се не зна шта је било са Јелом Милошевом након њеног порађаја: неки кажу да је отишла у Русију, „у јуначку земљу Свободију, / да потражи деспота Стевана“ (ИСТО: 30), а други да се вратила на планину Ком и у вилу преобратила „те соколи Србе на поштење / за слободу и уједињење“ (ИСТО: 30). Мотив Русије је и у пјесми *Јела, љуба Милоша Обилића*, а поготово у пјесмама о Стефану Лазаревићу у збирци Богољуба Петрановића.

²⁷ У завршном дијелу наведене пјесничке варијанте истакнут је контраст између непоштовања Јеле Милошеве од стране зетског господара Балше Зећанина и поштовања од стране потомства васојевићког вође Радослава Властимировића, уз тенденцију да се племе подреди братству. Миодраг С. Лаловић у вези са десетерачким епским пјесмама са простора Васојевића у збирци Ровинског каже: „Фабрикација се песама увелико изводи, рестауришу се презимена која треба да обухвате племе, иде се унатраг да се нађе ослонца за новачења која се могу искористити“ (2000: 13), и додаје да је 1953. године на истом простору пронашао боље варијанте епских пјесама. На страну то што исповијета Момчило С. Лутовац као приређивач збирке десетерачких епских пјесама у коју су ушле и пјесме из Васојевића: „Трудио сам се да пјесме остану по садржају оригиналне, онакве какве су забиљежене на терену, те у њима има мало измјена, допуна и преправки, посебно су остале у свом изворном облику пјесме које су нађене у мемоарској грађи о Васојевићима, од кнеза Томаша Катанића из Поткомља (сакупљачева заоставштина – Архив Иванград)“ (1987: 171). Несклад између Зете и племена са сјевера данашње Црне Горе постоји и у другим епским пјесмама. Марко Вујичин у пјесми *Марко Вујичин и Турци харачлије* из збирке Драгољуба Шћекића исповијета Гаврану харамбаши да је на збору у Морачи говорио да ће ослободити Васојевиће и затим своје чете послати на Косово, Романију, Приморје и Ерцеговину – али да нема уздања „нит’ у Брда, нит у Зету равну, / већ у себе и оружје љуто“ (1998: 111). Ипак, Марко Вујичин накнадно издваја Брда тако што каже да их је Морача закумила, а потом их и заклела да се боре против Турака „ко што чини племе Васојево, / Васојево ја ли Немањино“ (1998: 111). И у историјској стварности, у Морачи је организован сабор на коме је донесена одлука о заједничкој борби Брђана против Турака.

цама, преије усменим прозним предањима, *Причи о боју косовском* и историографским дјелима насталим под утицајем усмене наративне традиције Јелена Балшић је љуба, односно удовица Милоша Обилића. Дјела са мотивом свађе кћерки и зетова кнеза Лазара говоре о њој као Обилићевој љуби у времену прије Косовског боја, док прозна предања и десетерачке епске пјесме о њој говоре као о косовској удовици. Без познавања историјске позиције и духовности Јелене Балшић и обласних господара Балшића, Црнојевића и Косача те светитељског култа кнеза Лазара не може се разумјети избор љубе Милоша Обилића и алтернирање имена и улога у усменом казивању о кнежевој кћерки Јелени. Усмени епски наратив о Јелени Балшић одјек је Косовског боја и њене улоге у историји Зете.

Генеалогске и структурне везе са епским Косовом умножавају семиотичност усмене традиције о Јелени Балшић. Иако бугарштице са мотивом свађе кћерки и зетова кнеза Лазара, усмена прозна предања и епске пјесме о удовици Милоша Обилића стоје на рубу косовског предања, улога коју Јела Милошева има у усменом предању о Косову изнад је умјетничког епског лика Јелене Балшић. Урастање десетерачких епских пјесама о Јели Милошевој у аутентично косовско предање добрим дијелом искупљује њихову оскудицу у стваралачким средставима и поступцима. Однос према Вуковим епским пјесмама о Косову, а поготово начин заобилажења директног помињања Вука Бранковића као косовског издајника, десетерачке епске пјесме о Јелени Балшић чини значајнијим од других десетерачких пјесама о Косову записаних у двадесетом вијеку. Зато што је аутентично косовско предање засновано на јединству кнеза Лазара и Милоша Обилића кнежев син Стефан Лазаревић није могао израсти у главни лик српске усмене епике. Отуда су, без обзира на невелику разлику у њиховом квалитету, за српску усмену епiku важније усмене епске пјесме о Јели, кћерки кнеза Лазара а љуби Милоша Обилића. Премда Вукова усмена епика не инсистира на Милошу Обилићу као зету кнеза Лазара, улогом косовске удовице Јеле Милошеве вишеструко се сагледава посткосовска стварност из косовске перспективе. Јела Милошева је, прије свега, стање духа генерисано косовским завјетом – развршјем са кога српска усмена епика најбоље сагледава свој духовни раст.

ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић, Димитрије. Косовска битка у историји и свести српског народа. *Књижевности* 1–2 (1989): 79–81.
- Богишић, Валтазар (прир.). *Народне пјесме из старих, највише приморских записа* 1. Горњи Милановац: ЛИО, 2003.
- Божић, Иван. Владавина Црнојевића. Димо Вујовић и други (ур.). *Историја Црне Горе*, књига друга, том други. Титоград: Историјски институт Црне Горе, 1970, 277–370.

- БУЛАТ, Снежана. *Драмско виђење жена владара у српској историјској грами до средине 20. века*. Необјављена докторска дисертација. Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2016.
- В., Ј. (зап.). Погибија косовска. Сарајево: Босанска вила, IV, 14–15 (1889): 218 – 219; 237–239.
- ВАСИЉЕВИЋ, Марија. Генеалогичке између историје и идеологије: пример порекла кнегиње Милице. *Историјски часопис* LXV (2016): 79–99.
- ВУЛАЧИЋ, Лидија. Скривен у копривама: Жена – родоначелник братства у Црној Гори, (Једно етнолошко истраживање о елементима матријархата у црногорском патријархалном друштву). *Дневни лист Побјега*, 19. јануар 1995, 14.
- ВУКОВИЋ, Милан. Вasoјева крила. Параћин: Прва параћинска електрична штампарија и књиговезница код „Хаџи Лазе“ К. Х. Видојковића и синова, 1929, 25–30.
- ВУКОВИЋ, Обрен (прир.). *Приче и лејенде из Сџаре Херцеговине*. Београд: Штампарија Танјуга, 1996.
- ГИЉФЕРДИНГ, Александар. *Путовање по Херцеговини, Босни и Сџарој Србији*. Бранко Чулић (прев.). Сарајево: Веселин Маслеша, 1972.
- ГРКОВИЋ, Милица. Кнез Лазар. Милица Грковић (прир.). Списи о Косову. Димитрије Богдановић и други (ур.). *Сџара српска књижевности у 24 књије*, књига тринаеста. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга, 1993, 17–21.
- ГРКОВИЋ, Милица. Посланице Јелене Балшић. *Научни сасџанак славистија у Вуковегане* 23/2 (1995): 195–200.
- ГУНДУЛИЋ, Иван. *Осман*. Београд: Нолит, 1956.
- ДЕЛЕТИЋ, Ратко. Предговор. Ратко Делетић (прир.). *Ејске народне ѿјесме о војводи Вasoјевић Сџеву*. Андријевица: Комови, 2000, 5–31.
- ДЕЛИЋ, Јован. *Традиција и Вук Сџеф. Караџић*. Београд: БИГЗ, 1990.
- ЂУРИЋ, Војислав. Умјетност. Димо Вујовић и др. (ур.). *Историја Црне Горе*, књига друга, том други. Титоград: Историјски институт Црне Горе, 1970, 411–531.
- ЂУРИЋ, Војислав. Српска књижевност о Косову. Војислав Ђурић (прир.). *Косовски бој у српској књижевности*. Косовска споменица 1389–1989. Београд: Српска књижевна задруга, 1990, 7–159.
- ЖИВАЉЕВИЋ, Тодор. *Друџа књија о бојама*. Београд: Просвета, 1997.
- ЗЛАТИЧАНИН, Илија (зап.). Јела, љуба Милоша Обилића. *Босанска вила* XXVII, 23–24 (1912): 317–319.
- КАРАНОВИЋ, Милан. Динарска племена Немањинског поријекла. Бањалука: Ауторско издање [Штампарија З. Јовић и Комп.], 1937.
- КАРАЦИЋ, Вук. Голуб Добрашиновић (прир.). О Црној Гори. Разни списи. Голуб Добрашиновић и други (ур.). *Сабрана дела Вука Караџића*. Књига осма. Београд: Просвета, 1972.
- КАРАЦИЋ, Вук. *Српске народне ѿјесме* II. Радмила Пешић (прир.). Голуб Добрашиновић и др. (ур.). Сабрана дела Вука Караџића. Књига пета. Београд: Просвета, 1988.

- Килибарда, Јован, Гојко Копривица. Пропаст Херцеговине. Гојко М. Килибарда, Јован К. Копривица (зап.). Збирка народних умотворина и предања из Старе Херцеговине. Београд: Етнографска збирка САНУ, рукопис откупљен рјешењем број 254/265 од 16. марта 1966.
- Килибарда, Новак. *Лејенга и ѿезија*. Београд: Рад, 1976.
- Кланчић, Љубица. Легенда о Ивану Црнојевићу. *Гласник Етнoгpафскoг музеја II* (1962): 293–296.
- Константиновић, Зоран. Пушкар Јерг из Нирнберга о Босни и Србији. Ненад Љубинковић (ур.). Косово у памћењу и стваралаштву. *Расковник XV/ 55–56* (1989): 41–48; 49–62.
- Копривица, Бранко. Јела Сандаљевица у народним предањима и пјесмама са подручја Босне, Херцеговине, Старе Црне Горе, Зете и Топлице (од легенде ка синтези). Радослав Братић (ур.). *Српска ѿроза данас: Косаче – оснивачи Херцеговине*. Билећа–Гацко: Просвјета, 2000, 589–613.
- Лаловић, Миодраг. Епска и лирска народна поезија из Васојевића. *Књижевне расправе*. Андријевица: Комови, 2000, 7–37.
- Лома, Александар. *Пракосово*. Словенски и индоевропски корени српске епике. Београд: Балканолошки институт, 2002.
- Лутовац, Момчило. Напомене. Момчило С. Лутовац (прир.). *Судилишће*. Епске народне песме). Београд: Друштво гуслара „Вук Караџић“, 1987, 171–172.
- Љубиша, Стефан Митров. Причања Вука Дојчевића. Видо Латковић (прир.). *Пријовијесци и ѿричања*, Београд: Југословенска књига, 1949, 135–230.
- Меденица, Радосав. *Наша народна епика и њени твoрци. Црноѿорско-херцеговачка ѿлеменаска обласи, ѿстојoбина ѿаѿријархалне кулѿуре и епске ѿесме Динараца*. Цетиње: Обод, 1975.
- Миљушковић, Славко. Неколико података о Радичу Црнојевићу на основу архивске грађе из Државног архива у Котору. *Истoријски записи VIII/ 4* (1952): 309–318.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. Упоредни осврт на развој српске и албанске народне епике. *Прилози за књижевност, језик, истoрију и фолклор* 79 (2013): 19–30.
- Младеновић, Живомир, Владан Неђић (прир.). *Српске народне ѿјесме II*. Из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића. Београд: Српска академија наука и уметности, 1974.
- Н. К. Т. (прир.). Сибињанин Јанко у Косову. *Босанска вила XVIII/3–4* (1903): 54–55; 74–75.
- Обрадовић, Миле (зап.). Бој Срба с Татарима под царем Лазарем. *Босанска вила III/ 1–3* (1887): 10–12; 26–28; 45–46.
- Орбин, Мавро. *Краљевсѿво Словена*. Здравко Шундрица (прев). Београд: Српска књижевна задруга, 1968.
- Остојић, Милош. Епска народна поезија области Васојевића. Драгољуб Шћекић (прир.). *Епске народне ѿјесме из Васојевића*. Андријевица – Београд: Ступови – Хипнос, 1998, 5–39.

- ПАНТИЋ, Мирослав. Кнез Лазар и Косовска битка у старој књижевности Дубровника и Боке Которске. Иван Божић, Војислав Ј. Ђурић (ур.). *О кнезу Лазару*. Београд – Крушевац: Филозофски факултет – Народни музеј, 1975, 337–408.
- ПАНТИЋ, Мирослав. Перашка Бугарштица о Косовском боју. Ненад Љубинковић (ур.). Косово у памћењу и стваралаштву. *Расковник XV/55–56* (1989): 73–78; 79–84.
- ПЕКИЋ, Радмило. Задужбина Јелене Лазаревић у Херцеговини. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини XLIV/ 1* (2014): 371–384.
- ПЕТРАНОВИЋ, Богољуб (прир.). *Српске народне њесме из Босне и Херцеговине*. II. Сарајево: Светлост, 1989.
- ПЕТРОВИЋ, Василије. Историја о Црној Гори. Божидар Шекуларац (прир.). Владика Василије. Историја и књижевност. Ново Вуковић и др. (ур.). *Књижевности Црне Горе од XII до XIX вијека*. Књига 12. Цетиње: Обод, 1996, 33–56.
- ПЕТРОВИЋ, Никола. Балканска царица. Подгорица – Никшић: Унирекс – Центар за културу, 1996.
- ПЕТРОВИЋ, Никола. Деспа. Цетиње – Подгорица: Светигора – Октоих, 2009.
- ПЕТРОВИЋ, Петар I. Кратка историја Црне Горе. Бранислав Остојић (прир.). *Петар I Петровић. Дјела*. Подгорица: ЦИД, 1999, 801–823.
- ПЕТРОВИЋ, Петар II. Горски вијенац. Александар Младеновић (прир.). Ново Вуковић и други (ур.). *Књижевности Црне Горе од XII до XIX вијека*. Књига 17/1. Цетиње: Обод, 1996.
- ПЕТРОВИЋ, Соња. Збирка народних песама из Васојевића Миодрага С. Лаловића. Бошко Сувајић (ур.). *Савремена српска фолклористика IV*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2017, 65–81.
- ПЕТРОВИЋ, Соња. Народна песма о породу Јеле Милошеве из Лубурићеве заоставштине. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 68–69/1–4 (2002): 246–259.
- ПЕТРОВИЋ, Соња. Предања о Стеви Васојевићу из Лубурићеве рукописне збике. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* LXVII/1–4 (2001): 209–216.
- ПОПОВИЋ, Миодраг. *Видовдан и часни крст*. Оглед из књижевне археологије. Друго, допуњено издање. Београд: Слово љубве, 1977.
- РАДОВИЋ, Амфилохије. Реч на почетку. Љубиша Ђидић. *Кнегиња Јелена Балшић*. Крушевац: Историјски архив, 2010, 5–6.
- РАДОЛЧИЋ, Никола. *О Трношком родослову*. Београд: Српска краљевска академија. Посебна издања. Књига LXXXVI. Друштвени и историски списи. Књига 37, 1931.
- РЕЂЕП, Јелка. *Бисџу воду замућиле. Свађа кћери кнеза Лазара*. Београд: Пешић и синови, 2006.
- РЕЂЕП, Јелка. Књижевност породице кнеза Лазара. *Јефимија* XI/11 (2001): 77–89.
- РЕЂЕП, Јелка. *Косовска лејенда*. Нови Сад: Прометеј, 2007.
- РЕЂЕП, Јелка. *Прича о боју косовском*. Зрењанин – Нови Сад: Центар за културу – Филозофски факултет, 1976.

- РУВАРАЦ, Иларион. Краљице и царице српске. Никола Радојчић (ур.). *Зборник Илариона Руварца. Одабрани историјски радови I*. Београд: Српска краљевска академија, Посебна издања, књига СIII, Друштвени и историјски списи, 44, 1934а, 1–35.
- РУВАРАЦ, Иларион. О роду деспотице српске Анђелине и срећи Деспине Марије. Никола Радојчић (ур.). *Зборник Илариона Руварца. Одабрани историјски радови I*. Београд: Српска краљевска академија, Посебна издања, књига СIII, Друштвени и историјски списи, 44, 1934б, 36–40.
- САМАРЦИЋ, Радован. Објашњења. Радован Самарцић (прир.). Вук Стеф. Караџић. *Српске народне њесме III*. Голуб Добрашиновић и др. (ур.). *Сабрана дела Вука Караџића*. Књига шеста. Београд: Просвета, 1988, 517–577.
- СИНДИК, Душан. Тестамент Јелене Балшић. Јеромонах Јован (Ћулибрк) (ур.). *Никон Јерусалимац. Вријеме – личност – гјело*. Цетиње: Светигора, 2004, 151–165.
- СТАНИСАВЉЕВИЋ, Вукашин (прир.). *Косовски бој*. Горњи Милановац – Приштина: Дечије новине –Јединство, 1989.
- СТОЈАНОВИЋ, Љубомир (прир.). *Стиари српски зајиси и најијиси*. I. Београд: Српска краљевска академија, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Одељење 1, Споменици на српском језику I, 1902.
- СУБОТИЋ, Јован. Милош Обилић: трагедија у пет чина. Марта Фрајнд (прир.). *Историјска драма XIX века*. Књ. II. Београд: Нолит, 1897, 61–153.
- СУВАЉИЋ, Бошко. *Певач и њрагиција*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- СУВАЉИЋ, Бошко. *Косовска лејенга*. <http://doi.fil.bg.ac.rs/pdf/eb_ser/msc_pred/2019-8/msc_pred-2019-8-ch4.pdf> 27. 3. 2021.
- ТРИФКОВИЋ, Стево (прир.). Сказание житија кнеза Лазара (Греблановича). Сарајево: *Дабро-босански истичник I/1–4* (1887): 9–11; 24–26; 46–47; 59–61.
- ЋИРКОВИЋ, Сима. Коментари и извори Мавра Орбина. Здравко Шундрица (прев.). Мавро Орбин. *Краљевство Словена*. Београд: Српска књижевна задруга, 1968, 291–377.
- ЋУЛИБРК, Јован. *Улоја духовној очинствоу у васиштану њо Никону Јерусалимцу*. Србиње: Духовна академија Светог Василија Острошког. <<http://rastko.rs/cms/files/books/46c44fed2d555.pdf>> 10. 10. 2012.
- ШЊЕКИЋ, Драгољуб. Важније биљешке и објашњења. Драгољуб ШЊекић (прир.). *Ејске народне њесме из Васојевића*. Андријевица–Београд: Ступови, Хипнос, 1998, 473–526.

*

- GERVAIS, Drago i drugi (прир.). *Antologija istarskih i primorskih narodnih pjesama*. Rijeka: Otokar Keršovani, 1954.
- ČILIKOV, Aleksandar. *Umjetnost u doba Balšića*. Drašković Čedomir (ur.). Balšići. Cetinje – Podgorica: Matica crnogorska, 2012, 62–74.
- JELČIĆ, Josip. *Zeta i dinastija Balšića*. Radoslav Rotković (prev.). Cetinje – Podgorica: Matica crnogorska, 2010.

- JOKIĆ, Branko. Ličnosti: Bogdan Zogović [Fragmenti iz neobjavljenog rada o epskoj poeziji Velike i Polimlja]. <<https://www.selo-velika.me/licnosti-bogdan-zogovic/2015/05/07/>> 10. 4. 2019.
- KAČIĆ, Andrija. *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1946.
- KILIBARDA, Novak. *Usmena književnost Crne Gore*. Podgorica: CID, 2009.
- KILIBARDA, Novak. *Usmena književnost*. Adnan Čirgić, Aleksandar Radoman (ur.). *Istorijska crnogorske književnosti* 1. Podgorica: ICIK, 2012.
- LEŠIĆ, Zdenko. Književni žanr kao kontekst književnog djela. *Tekst u kontekstu*. Novica Milić (ur.). Beograd: Institut za književnost i umetnost, Rad, 1989, 21–30.
- MIKLOŠIĆ, Fran. *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusi*. Franz Miklosich (ed.). Vienna: Apud Guilemum Braumuller, 1858.

Rosanda V. Bajović

THE SPIRIT OF KOSOVO IN ORAL EPIC NARRATIVE
ABOUT JELENA BALŠIĆ

Summary

The oral epic tradition about Kosovo is the key to the understanding of the semantics of the narrative about Jelena Balšić, historical and epical daughter of prince Lazar and love of Miloš Obilić. It is also a frame for understanding facts that the Jelena Balšić is the only member of the ruler house Balšić who has oral traditions left, as well as that she is the founder of Crnojević house, but not only them. The oldest saved oral tradition about Jelena Balšić being a founder is a historically unconfirmable tradition about her being the founder of Koprivica lineage from Banjani. There is an intentional motive about foundling in the oral tradition about the origin of the Koprivica family, which is adapted to newer conditions – that is in terms of the spirit of Kosovo's tradition. The oral traditions are not the only thing that is Kosovo oriented about Jelena Balšić, she is also confused and alternated with queen Jelena Anžuska with whom the Zeta's princess, alongside with the name and ruling of Zeta with her son, socioculturally connected by ktitor work and literature. The difference is understandable if we know that the Jelena Anžuska ruled over Zeta, the part of the Raška and Trebinje region before the Battle of Kosovo. The oral narrative about Jelena Balšić has more value as a testimony of Kosovo tradition in space and time than aesthetic value.

Epic biography of Jelena Balšić is primarily is a mark of love, that is love–widow of Miloš Obilić who after the Battle of Kosovo marries the ruler of Ključ, ruler of Zeta and ruler of Kotor – depending on the theme of an individual decasyllabic epic poem and prosaic oral traditions. The oral tradition chose Jelena, the daughter of Prince Lazar, as the love of Miloš Obililić despite her being the real wife of two historical rulers, Zeta's prince Đurađ Stracimirović Balšić and Bosnian duke Sandalj Hranić Kosača. In the

background of that stands the cult of Prince Lazar, but also the personality of the historical character of Jelena Balšić. The oral epic narrative about Jelena Balšić is a reflection of the battle on Kosovo and her role in historical reality. Epical marriage of Jelena Balšić and prince's epic knight Miloš Obilić, which has attributes from its historical character is more in the balance with Obilić's character from Kosovo's epics than with her historical husbands, and we interpret that as a mark of epical justice.

Vuk's oral epics do not insist that Miloš Obilić is the brother-in-law of Prince Lazar, which distances him from the narrative about the fight between the daughters and brothers-in-law of prince Lazar whose fight resulted in the defeat of the Battle of Kosovo. Diferencia specifica of the oral narrative about Jelena Balšić in regards to the *Story about the Battle on Kosovo* is in the literary mark of Miloš Obilić as a brother in law of Prince Lazar in a way that follows the spiritual dimension of Vuk's oral poetry about Kosovo as a center of Serbian oral epics. On the other side, oral tradition about Jelena Balšić is on the metatextual level and in regards to Vuk's epic poems about Kosovo, achieved by perceiving the post-Kosovo reality from Kosovo's perspective – in a way which does not mention Vuk Branković as an epic betrayer and highlights Jelena Balšić as a Kosovo's widow.

Гимназија „Слободан Шкеровић“

Подгорица

rosanda.bajovic@gmail.com